

ΤΟ ΨΕΥΔΟ-ΓΑΛΗΝΙΚΟ ΕΡΓΟ *ΟΡΟΙ ΙΑΤΡΙΚΟΙ* ΚΑΙ Ο ΚΩΔΙΚΑΣ VATICANUS PALAT. GR. 199*

Αφορμή για την μελέτη του κώδικα Vaticanus Palat. gr. 199 [P^x] του 13ου αι.¹, σε σχέση με την έμμεση παράδοση του προσγραφόμενου στον Γαληνό έργου *Όροι Ιατρικοί*², αποτέλεσε η προσπάθεια για τον εντοπισμό της πηγής τριών παραγράφων του ανώνυμου έργου *Περί σφυγμού*, που έχει εκδοθεί από τον A. Olivieri³. Στην συνέχεια, η έρευνα επεκτάθηκε και σε άλλα, τόσο εκδεδομένα⁴ όσο και ανέκδοτα, κείμενα που παραδίδονται από τον ίδιο κώδικα, και τα αποτελέσματά της εκτίθενται στις ακόλουθες τέσσερις ενότητες.

1. Τρεις ψευδο-γαληνικοί όροι στο ανώνυμο έργο *Περί σφυγμού*

Με τον εντοπισμό της πηγής των τριών παρακάτω ενοτήτων του κειμένου του ανώνυμου έργου *Π. σφυγμ.*, που παραδίδεται μόνον από τον κώδ. P^x, φφ. 198v-204r, εμβόλιμο ανάμεσα στο 26ο και στο 27ο κεφ. του πέμπτου λόγου του γιατρού Αετίου του Αμιδηνού⁵, ολοκληρώνεται σχεδόν ο εντοπισμός των πηγών του έργου αυτού⁶.

* Ευχαριστώ θερμά τους καθηγητές Δ. Ι. Ιακώβ και Γ. Μ. Παράσογλου, που διάβασαν το χειρόγραφο της εργασίας αυτής και μου έκαναν χρήσιμες υποδείξεις.

1. Πρόκειται για σύμμικτο ιατρικό κώδικα που παραδίδει έργα του Ιπποκράτη, του Γαληνού, του Αλεξάνδρου Αφροδισιέα, του Αετίου Αμιδηνού κ.ά. βλ. H. Stevenson, *Codices manuscripti Palatini Graeci Bibliothecae Vaticanae, Romae* 1885, σσ. 99-101, και Α. Δ. Μαυρουδής, «Το ανώνυμο έργο *Περί σφυγμού* στον κώδικα Vaticanus Palat. gr. 199 και το *Περί τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς* του Μελετίου», *Ἑλληνικά* 41 (1990) 235, υποσημ. 1 (όπου σχετική βιβλιογραφία).

2. Για το έργο αυτό, που απηχεί απόψεις της πνευματικής ιατρικής σχολής, βασική είναι η μονογραφία της Jutta Kollesch, *Untersuchungen zu den pseudogalenischen Definitiones medicae* [Akad. der Wissensch. der DDR. Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike 7], Berlin 1973.

3. «I. Brani greci sul polso arterioso, II. Frammenti di Archigene», *MAAN* 6 (1942) 93-110. Τμήμα του έργου αυτού επανεκδόθηκε από τον Μαυρουδή, *Ἑλληνικά* 41 (1990) 235-265, ειδικότερα 242-247.

4. Συγκεκριμένα σ' αυτά που έχουν εκδοθεί από τον Olivieri, *MAAN* 6 (1942) 93-119.

5. Για τον τρόπο παράδοσης του έργου αυτού βλ. Olivieri, *MAAN* 6 (1942) 81, και Μαυρουδής, *Ἑλληνικά* 41 (1990) 237.

6. Εκτός από το ακόλουθο κείμενο, σ. 243, 13-19 Μαυρουδής = σ. 95, 18-20 Olivieri: Ἔστι δὲ ἡ σὰρξ αὐτῆς θερμὴ καὶ ξηρὰ. Χορηγεῖται δὲ ἐν αὐτῇ καὶ ἐν ταῖς {τούτου} [del. Oliv.] ἀρτηρίαις τὸ ἄπαν ἔμφυτον θερμὸν καὶ ζωτικὸν στοιχεῖον τῆς φύσεως, ἀλλ' οὐ τοῦ ζώου. Το χωρίο αυτό είναι το μόνο από όλο το έργο που δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστεί η πηγή του.

Όπως έχει ήδη παρατηρηθεί⁷, το σφυγμολογικό αυτό κείμενο ταυτίζεται, κατά το μεγαλύτερο μέρος του, με το κεφάλαιο *Περὶ σφυγμῶν* του συγγραμματος του γιατροῦ Παύλου Αιγινήτη⁸. Ο ανώνυμος συντάκτης του, όμως, επαύξησε το κείμενο του Παύλου, το οποίο του χρησίμευσε ως πυρήνας, και με αρκετά επιπλέον κείμενα⁹. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη μερικῶν εἰσαγωγικῶν ἐννοιῶν (ορισμοὶ σφυγμοῦ καὶ ἀρτηρίας, περιγραφή καὶ λειτουργία καρδιάς), ο ἀνώνυμος δηλώνει (φ. 200r) ὅτι θα ἐξετάσει τοῦ σφυγμοῦ καὶ παντὸς (τοῦ) [addidi] σώματος τὸ τί ἐστὶν} κατὰ φύσιν, παρὰ φύσιν καὶ τὸ οὐ φύσει [-σι P^x]. Για τὶς τρεῖς σχετικὲς παραγράφους που ἀκολουθοῦν —καὶ που, φυσικὰ, λείπουν ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Παύλου— ο Α. Olivieri δὲν κατώρθωσε νὰ ἐντοπίσει τὴν πηγή ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλεῖ ὁ ἀνώνυμος συμπληθής.

Όπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὴν σύγκριση τῶν σχετικῶν κειμένων ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν παράλληλη ἐκδοσὴ που ἀκολουθεῖ, ὁ συγγραφέας τοῦ *Π. σφυγμ.* ἀνέγραψε τρεῖς ὄρους ἀπὸ τὸ προσγραφόμενο στὸν Γαληνὸ ἔργο *Ὅροι ἰατρικοί*¹⁰. Οἱ παράγραφοι αὐτὲς ἐκδίδονται ἐκ νέου, ὕστερα ἀπὸ ἀντιβολή τοῦ κειμένου τῆς ἐκδόσεως τοῦ Olivieri με τὸ κείμενο τοῦ κώδ. P^x καὶ τὴν ἐπισήμανση παραναγνώσεων, παραλείψεων γραφῶν τοῦ κώδικα, μὴ ἐντοπισμοῦ χασμάτων τοῦ κειμένου κτλ.¹¹ Συγχρόνως βελτιώνεται σὲ ἀρκετὰ σημεῖα καὶ τὸ κείμενο τῶν *Ὅρ. ἰατρ.*

(α) Στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ἐξεταζόμενα χωρία, τοῦ ὁποῦ πηγή εἶναι ὁ 131ος ψευδο-γαληνικός ὄρος, γίνεται διάκριση ἀνάμεσα στὸ κατὰ φύσιν (= ὑγίεια), στὸ παρὰ φύσιν (= νόσος) καὶ στὸ οὐ φύσει (= ὁ οὔτε κατὰ φύσιν ἐστὶν οὔτε ἤδη παρὰ φύσιν).

Ανώνυμος, *Περὶ σφυγμοῦ*
[κώδ. P^x, φ. 200r]:¹²

Τί ἐστὶ παρὰ φύσιν; Ἡ νόσος.
Τί δὲ κατὰ φύσιν; Ἡ ὑγίεια.

[Γαληνός], *Ὅροι ἰατρικοί*
131 [XIX 384, 15-385, 13 K.]:

Τὸ κατὰ φύσιν μὲν ἐστὶν ἡ ὑγίεια,
τὸ δὲ παρὰ φύσιν ἡ νόσος.

7. Βλ. Olivieri, *MAAN* 6 (1942) 81, καὶ Μαυρουδής, *Ἑλληνικά* 41 (1990) 237-239.

8. Βλ. Παῦλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 2, 11 [CMG IX/1, σσ. 81, 16-93, 25]. Βλ., ἀκόμη, Olivieri, *MAAN* 6 (1942) 81, καὶ Μαυρουδής, *Ἑλληνικά* 41 (1990) 237-239.

9. Για ὅλα αὐτὰ τὰ κείμενα (τὶς ἀμεσεσ, δηλαδή, καὶ ἐμμεσεσ πηγές τοῦ *Π. σφυγμ.*) βλ. Παῦλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 2, 11 [CMG IX/1, σσ. 81, 16-93, 25 similia]. Olivieri, *MAAN* 6 (1942) 81 καὶ 93, 1-110, 11 similia, καὶ Μαυρουδής, *Ἑλληνικά* 41 (1990) 239 καὶ 247-264.

10. Ο Olivieri στὸ ὑπόμνημα τῶν παράλληλων χωρίων τῆς ἐκδόσεώς του περιλαμβάνει πέντε ἀναφορές στὸ ἔργο *Ὅρ. ἰατρ.* (βλ. *MAAN* 6, 1942, σσ. 94, 13· 98, 19· 99, 19· 100, 6 καὶ 11, similia)· πρόκειται περὶ ἄλλων χωρίων, διαφορετικῶν ἀπὸ αὐτὰ που ἐξετάζονται ἐδῶ, καὶ τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν μικρὴ μόνον θεματικὴ ομοιότητα με τὰ ἀντίστοιχα χωρία τοῦ *Π. σφυγμ.* καὶ, φυσικὰ, δὲν ἀποτελοῦν πηγές τους.

11. Για τὴν κριτικὴ μέθοδο με τὴν ὁποία ἀντιμετωπίζονται τὰ χωρία τοῦ *Π. σφυγμ.*, που ἐκδίδονται στὸ ἄρθρο αὐτό, ἰσχύουν ὅσα ἔχουν γραφτεῖ σὲ προηγούμενο δημοσίευσμά μου, βλ. *Ἑλληνικά* 41 (1990) 241.

12. Για τὸ παρακάτω κείμενο βλ. καὶ Olivieri, *MAAN* 6 (1942) 97, 5-13.

Και τὸ οὐ φύσει δὲ οὔτε κατὰ φύσιν
 ἐστὶν οὔτε ἤδη παρὰ φύσιν, οἷόν τι
 ὁ λεπτός οὗτος ἄγαν ὑπάρχων
 και ξηρός ἢ ὁ παχύς ἤδη και πιμελώδης
 ἢ ὁ γρυπός ἢ ὁ σιμός
 ἢ ὁ βλαισός ἢ ὁ ραιβός·
 οἱ γὰρ οὕτως ἔχοντες κατὰ φύσιν μὲν
 οὐ διάκεινται, παραβεβήκασι
 μέντοι τὸ σύμμετρον, οὐδὲ μὴν
 παρὰ φύσιν ἔχουσιν· οὐ γὰρ ἐμποδίζονται
 εἰς τὰς κατὰ φύσιν ἐνεργείας.
 (Τὸ δὲ οὐ φύσει τοιοῦτόν ἐστι,
 τὸ μήτε παρὰ φύσιν ἐστί,
 μήτε κατὰ φύσιν,) μήτε φύσει,
 ὡσπερ οἱ τὰς λεύκας ἔχοντες
 και τὰς ἀχροχορδόνας ἀλφούς τε
 και μυρμηκίας και εἴ τι ὅμοιον.
 Ταῦτα γὰρ οὔτε κατὰ φύσιν ἐστὶν
 (ἔξω γὰρ ἐστί τοῦ κατὰ φύσιν)
 οὔτε παρὰ φύσιν (οὐ γὰρ ἐμποδίζει
 τὰς κατὰ φύσιν ἐνεργείας)
 οὔτε φύσει (οὐ γὰρ ἐξ ἀρχῆς γέγονε(ν),
 οὐδὲ ἀπὸ πρώτης γενέσεως)·
 (λείπεται ἄρα οὐ φύσει εἶναι).
 Ἐγγίζει δὲ τῷ λόγῳ τῷ κατὰ φύσιν
 (τὸ φύσει, και τῷ παρὰ φύσιν)
 τὸ οὐ φύσει.

Τὸ (οὐ) φύσει δὲ οὔτε κατὰ φύσιν
 ἐστὶν οὔτε ἤδη παρὰ φύσιν, οἷον
 5 ὁ λεπτός ἄγαν
 και ξηρός ἢ ὁ παχύς ἤδη και πιμελώδης
 ἢ ὁ γρυπός ἢ ὁ γλαυκός ἢ ὁ σιμός
 (ἢ ὁ βλαισός) ἢ ὁ ραιβός·
 οὔτοι και οὕτως ἔχοντες κατὰ φύσιν μὲν
 10 οὐ διάκεινται, παραβεβήκασι
 μέν γάρ τι οὔτοι τὸ σύμμετρον, οὐδὲ μὴν
 παρὰ φύσιν ἔχουσιν· οὐ γὰρ ἐμποδίζονται
 εἰς τὰς (κατὰ φύσιν) ἐνεργείας.
 Τὸ δὲ οὐ φύσει τοιοῦτόν ἐστι,
 15 τὸ μήτε παρὰ φύσιν ἐστί,
 μήτε κατὰ φύσιν, μήτε φύσει ἐστί,
 ὡσπερ οἱ τὰς λεύκας ἔχοντες
 και τὰς ἀχροχορδόνας ἀλφούς τε
 και μυρμηκ(ί)ας και εἴ τι ὅμοιον.
 20 Ταῦτα γὰρ οὔτε κατὰ φύσιν
 (ἔξω γὰρ εἶσι τοῦ κατὰ φύσιν)
 οὔτε μὴν παρὰ φύσιν (οὐ{δὲ} γὰρ ἐμποδίζει
 ταῖς κατὰ φύσιν ἐνεργείαις)
 οὔτε δὲ φύσει (οὐ γὰρ ἐξ ἀρχῆς γέγονεν,
 25 οὐδ' ἀπὸ τῆς πρώτης γενέσεως)·
 λείπεται ἄρα οὐ φύσει εἶναι.
 Ἐγγίζει δὲ τῷ λόγῳ τῷ κατὰ φύσιν
 τὸ φύσει, και τῷ παρὰ φύσιν
 τὸ οὐ φύσει.

1 ἐστί] ἐστιν P^x || 2 τί] ἢ P^x | ὑγεία] ὑγεία P^x
 || 3 φύσει] -σι P^x | δὲ non leg. ed. pr. | κατὰ
 scripsi : παρὰ P^x et ed. pr. || 4 παρὰ scripsi :
 κατὰ P^x et ed. pr. || 6 ἢ ὁ παχύς non leg. ed.
 pr. | και (alt.)] και ὁ leg. ed. pr. || 8 ραιβός
 correxi : ρεμβός P^x : ρέμβος leg. ed. pr. || 14-
 16 Τὸ δὲ usque ad φύσιν addidi e ps.-Gal. ||
 16 μήτε correxi : τῆ τε P^x et ed. pr., qui in
 app. cr. notat: «τῆ τε] οὔτε corrig.» || 22 an
 μὴν post οὔτε add.? || 24 γέγονε(ν) scripsi : -
 νε P^x et ed. pr. || 26 λείπεται usque ad εἶναι
 addidi e ps.-Gal. || 27 τῷ (alt.) correxi : τὸ
 P^x et ed. pr. || 28 τὸ φύσει usque ad φύσιν
 addidi e ps.-Gal. || 29 τῷ leg. ed. pr.

3 οὐ addidi ex Anonymo || 8 (ἢ ὁ βλαισός) ad-
 didi ex Anon. | ραιβός scripsi : ρεβός ed. || 13
 κατὰ φύσιν addidi ex Anon. || 18 ἀχροχορδόνας
 scripsi : ἀχροχόρδωνας ed. | ἀλφούς scripsi :
 ἄλφους ed. || 19 μυρμηκ(ί)ας scripsi : μύρμηκας
 ed. || 22 οὐ{δὲ} correxi : οὐδὲ ed.

1 (Ανών.): Τί ἐστί ... φύσιν;] Η ερώτηση αυτή προέρχεται προφανώς από

τον συμπληρωτή του *Π. σφυγμ.*¹³. Επίσης, αρκετοί από τους ψευδο-γαληνικούς *ῥρους* που παραδίδονται από τον κώδ. P^x και καταγράφονται παρακάτω αρχίζουν με πρόταξη σχετικής ερώτησης, ενώ οι ερωτήσεις αυτές απουσιάζουν από το εκδεδομένο κείμενο των *“Ορ. Ιατρ.* Πρβ., όμως, και έναν *ῥρον* που αρχίζει με ερώτηση, [Γαλην.], *“Ορ. Ιατρ.* 450 [XIX 454, 6-10 K.], και επιπλέον ό.π. 92 [XIX 369, 7-370, 5 K.], όπου, μετά τον ορισμό της *τριχός*, ακολουθούν πέντε σχετικές ερωτήσεις με τις αποκρίσεις τους· 99 [XIX 372, 9-373, 5 K.], όπου το πρώτο μέρος του *ῥρου* συνδέεται με το δεύτερο με ερώτηση· πρβ., *ακόμη*, 33 [XIX 356, 16-357, 11 K.]· 60 [XIX 362, 11-18 K.]· 117 [XIX 379, 10-14 K.]· 127 [XIX 381, 14-382, 3 K.]· 129 [XIX 382, 6-383, 9 K.] και 130 [XIX 383, 10-384, 14 K.]. Η παρατήρηση αυτή για την πρόταξη της ερώτησης στο παραπάνω χωρίο έχει γενική ισχύ και αφορά όλες τις ερωτήσεις που προτάσσονται σε *ῥρους* που εξετάζονται στην παρούσα εργασία.

1 κ.ε. (ψ-Γαλην.)] Για την διάκριση των καταστάσεων του ανθρώπινου οργανισμού σε *κατά φύσιν*, *παρά φύσιν* και *οὐ φύσει* βλ. Γαλην., *Π. μαρασμ.* 4 [VII 680, 15-681, 4 K.]· *Π. τῶν παρὰ φύσιν ὄγκ.* 1 [VII 705, 4-706, 11 K.]· *Π. σφυγμ. τοῖς εἰσαγ.* 9 [VIII 462, 10-12 K.]· *Π. τῶν ἐν τοῖς σφυγμ. αἰτ.* 3, 1 [IX 105, 5-9 K.]· *Π. προγν. σφυγμ.* 1, 1 [IX 208, 1-7 και 212, 14-213, 1 K.], και [Γαλην.], *Π. σφυγμ. πρὸς Ἄντων.* [XIX 630, 18-631, 3 και 633, 7-9 K.]· πρβ. και *Θεραπ. μέθ.* 1, 7 [X 57, 7-13 K.].

1 (ψ-Γαλην.): *Τὸ κατὰ φύσιν μὲν ἐστὶν ἡ ὑγίεια*] Για την *ὑγίεια* ως κατάσταση *κατὰ φύσιν* βλ. Γαλην., *Π. τῆς τῶν συμπτ. διαφ.* 1 [VII 47, 4-5 K.]: *Ἐπιθυμία μὲν οὖν ἐστὶ διάθεσις κατὰ φύσιν ἐνεργείας ποιητικῆς*. Βλ. και τις παραπομπές του σχολίου στον στίχ. 2 (στα περισσότερα από τα χωρία που μνημονεύονται εκεί γίνεται λόγος και για την υγεία).

2 (ψ-Γαλην.): *τὸ δὲ παρὰ φύσιν ἡ νόσος (sc. ἐστὶ)*] Για τον ορισμό της νόσου ως κατάστασης *παρὰ φύσιν* βλ. Γαλην., *Π. τῆς τῶν συμπτ. διαφ.* 1 [VII 47, 9-12 K.]: *Οὕτω δὲ καὶ νόσος [sc. ἐστὶ] ἡ παρὰ φύσιν κατασκευὴ τοῦ σώματος καὶ αἰτία τοῦ βεβλάσθαι τὴν ἐνεργείαν ἢ συντομώτερον οὕτως· νόσος ἐστὶ διάθεσις παρὰ φύσιν ἐνεργείας ἐμποδιστικῆς αὐτόθι* [VII 43, 6-8 K.]· *Θεραπ. μέθ.* 1, 7 [X 51, 15-52, 8 K.] και 2, 6 [X 116, 12-13 K.]. Πρβ. και Γαλην., *Π. τῆς τῶν συμπτ. διαφ.* 1 [VII 52, 7-8 K.]· ό.π. 2 [VII 54, 15-18

13. Το *Π. σφυγμ.* είναι διαρθρωμένο, κατά βάση, με μορφή ερωτήσεων και αποκρίσεων· βλ. σχετικά Μαυρουδής, *Ἑλληνικά* 41 (1990) 239. Πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο η ερώτηση (όπως και οι άλλες που προτάσσονται σε *ῥρους* που εξετάζονται εδώ) να υπήρχε ήδη στο χφ. των *“Ορ. Ιατρ.* που είχε υπόψη του ο συμπληρωτής του *Π. σφυγμ.* Για την μέθοδο των ερωτήσεων και των αποκρίσεων σε ιατρικά βιβλία που χρησιμοποιούνταν για διδακτικούς σκοπούς, ανάμεσα στα οποία και οι *“Ορ. Ιατρ.*, βλ. Kollesch, *Untersuchungen* (βλ. παραπάνω, υποσημ. 2), σσ. 35-46 («II. Der Frage- und Antwortdialog als medizinisches Lehrbuch»).

K.]· Π. τῶν πεπονθ. τόπ. 1, 3 [VIII 32, 6-9 K.]· Θεραπ. μέθ. 1, 7 [X 57, 9-11 και 59, 7-11 K.] και 1, 9 [X 75, 7-13 K.]. Πρβ., επίσης, τον ορισμό του πάθους στον Γαλην., Π. προγν. σφυγμ. 3, 1 [IX 330, 3-4 K.]: Πάθος μὲν οὖν ὀνομάζω νῦν ἅπαν τὸ παρὰ φύσιν.

3 (Ανών.): Καὶ τὸ οὐ φύσει δὲ ὁ οὔτε κατὰ φύσιν ...] Ενώ στις δύο παραπάνω περιπτώσεις του παρὰ φύσιν και του κατὰ φύσιν (στίχ. 1-2) προηγούνται οι σχετικές ερωτήσεις, στο χωρίο αυτό ο ορισμός του οὐ φύσει εισάγεται χωρὶς να προηγείται ερώτηση. Αν και έτσι διαταράσσεται η αντιστοιχία των ερωτήσεων και των αποκρίσεων που ισχύει στις δύο περιπτώσεις που προαναφέρθηκαν, το κείμενο εκδίδεται ὅπως ακριβῶς παραδίδεται, επειδὴ θεωρήθηκε δεσμευτική η πρόταση με την οποία εισάγεται το σύνολο του κειμένου του κώδ. P^x που εξετάζεται εδώ, στην ενότητα 1· πρβ. το χωρίο του κώδ. P^x, φ. 200r: *Εἶπωμεν οὖν τοῦ σφυγμοῦ καὶ παντός (τοῦ) [addidi] σώματος τὸ τί ἐστὶν κατὰ φύσιν, παρὰ φύσιν καὶ τὸ οὐ φύσει [-σι P^x] με το κείμενο των στίχ. 1-4¹⁴.*

3-4 (ψ-Γαλην): Τὸ (οὐ) φύσει ... παρὰ φύσιν] Η αναγκαιότητα της προσθήκης προκύπτει από το περιεχόμενο των στίχ. 3-4 και 14-26. Για το οὐ φύσει ως την ενδιάμεση κατάσταση του κατὰ φύσιν και του παρὰ φύσιν βλ. τα χωρία που σημειώνονται παραπάνω, στο σχόλιο στον στίχ. 1 κ.ε.

3-4 (Ανών.): κατὰ φύσιν ... παρὰ φύσιν] Οι εμπρόθετες εκφράσεις κατὰ φύσιν και παρὰ φύσιν παραδίδονται η μία στην θέση της άλλης, σε σχέση με το ψευδο-γαληνικό κείμενο. Η αποκατάσταση, ὁμως, της σειράς τους απαιτείται από το νόημα του ὅλου χωρίου· το οὐ φύσει είναι εκείνη η ενδιάμεση κατάσταση κατὰ την οποία σε κάποιον μὲρος του σώματος παρουσιάζεται κάποιο πάθος (ὄχι νόσημα), π.χ. λεύκη, το οποίο οὔτε ἐξ ἀρχῆς και φυσιολογικά υπάρχει (φύσει, κατὰ φύσιν), οὔτε ὁμως ἔχει εξελιχθεῖ —και πολλές φορές δεν εξελίσσεται ποτέ— σε παθολογική κατάσταση (παρὰ φύσιν, νόσος). Για την αναγκαιότητα της εναρμόνισης του παραπάνω χωρίου του Π. σφυγμ. με το κείμενο του αντίστοιχου ψευδο-γαληνικού συνηγορεί και η ὑπαρξη στον στίχ. 4 του χρονικού επιρρήματος ἤδη, το οποίο νοηματικά και λογικά πρέπει να αναφέρεται στο παρὰ φύσιν. Βλ. και Γαλην., Π. σφυγμ. τοῖς εἰσαγ. 9 [VIII 462, 10-12 K.]: *πρώτη μὲν οὖν ἢ κατὰ φύσιν αὐτῶν ἐστὶ τροπή· δευτέρα δὲ ἢ οὐ κατὰ φύσιν μὲν, οὐ μὴν ἢ ὁ η παρὰ φύσιν· τρίτη δὲ ἢ παρὰ φύσιν.*

4-5 (Ανών.): οἶόν τι ὁ λεπτός οὗτος] Το τι απουσιάζει από το αντίστοιχο ψευδο-γαληνικό χωρίο, χωρὶς ὁμως αυτό να επηρεάζει αποφασιστικά το νόημα του κειμένου. Παρ' ὅλα αυτά δεν θα ήταν περιττό να επισημανθεῖ ὅτι το οἶόν τι

14. Η αντιστοιχία ερωτήσεων και αποκρίσεων στο κείμενο θα μπορούσε να αποκατασταθεῖ ως εξής: καὶ (τί οὐ φύσει;) Τὸ οὐ φύσει δὲ ὁ οὔτε παρὰ φύσιν... Πιθανότατα δηλαδή η ερώτηση αυτή ἐξέπρεσε από αντιγραφικό λάθος, αφού περίπου στο σύνολό της, ταυτιζόταν με την αρχή της αντίστοιχης ἀπόκρισης. Ἄλλες μορφές της ερώτησης (καὶ τὸ οὐ φύσει δὲ [sc. τί ἐστὶ]; ἢ: καὶ τί οὐ φύσει δὲ [sc. ἐστὶ];) μάλλον πρέπει να απορριφθοῦν.

(Ανών.) εισάγει το παράδειγμα που ακολουθεί με κάπως αόριστο τρόπο («όπως, για παράδειγμα, αυτός ο πολύ λεπτός...»)· αντίθετα, το οἶον (ψ-Γαλην.) εισάγει το παράδειγμα κάπως πιο συγκεκριμένα και δεσμευτικά («όπως αυτός ο πολύ λεπτός...»). Κριτική επέμβαση για εξομοίωση των εξεταζόμενων χωρίων δεν είναι απαραίτητη. Ειδικότερα: (α) όσον αφορά το χωρίο του Π. σφυγμ., αυτό μπορεί κάλλιστα να παραμείνει ως έχει· (β) όσον αφορά το χωρίο των *Όρ. Ιατρ.*, η διατήρηση του οἶον ή η συμπλήρωσή του με το τι θα κριθεί, όταν θα γίνει η μελέτη της χειρόγραφης παράδοσης του έργου αυτού, οπότε ίσως καταστεί δυνατός και ο εντοπισμός της οικογένειας στην οποία ανήκει το χφ. που είχε υπόψη του ο συντάκτης του Π. σφυγμ. Ανάλογα με όσα παρατηρήθηκαν για την έκφραση οἶόν τι / οἶον ισχύουν και για τις παρακάτω περιπτώσεις (και είναι περισσότερο δεσμευτικά για το κείμενο του ψ-Γαληνού παρά για τον Ανώνυμο): στίχ. 5 οὔτος, ὑπάρχων· 7 ἢ ὁ γλαυκός· 9 οἱ γάρ (οὔτως) / οὔτοι και (οὔτως)· 11 μέντοι / μὲν γάρ τι οὔτοι· 16 ἐστί· 20 ἐστίν· 22 μὴν· 24 δέ· 25 τῆς.

4-8 (ψ-Γαλην.): οἶον ὁ λεπτός ... ἢ ὁ βραμβός] Όλα τα επίθετα που περιέχονται στην φράση αυτήν αποδίδονται στο εννοούμενο ουσιαστικό ἄνθρωπος, όπως συνάγεται από τα ακόλουθα χωρία· βλ. Γαλην., *Θεραπ. μέθ.* 2, 7 [X 137, 4-9 K.]· Π. *κράσ.* 2, 6 [I 636, 14-18 K. = σ. 80, 6-10 Helmreich]· Π. *σπέρμ.* 2, 1 [IV 607, 1-6 K.]· Π. *διαφ. σφυγμ.* 4, 8 [VIII 737, 8-11 K.] και *Υπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Κατ' ἰητρ.* 2, 2 [XVIII/2, σ. 728, 4-8 K.].

7 (Ανών.): ἢ ὁ γρυπός ἢ ὁ σιμός] Για την συμπλοκή γρυπός ἢ σιμός (σιμός και γρυπός κτλ.) σε χωρία των έργων του Γαληνού βλ., Π. *κράσ.* 2, 6 [I 635, 3-5 K. = σ. 79, 7-9 Helmreich]· αυτόθι [I 636, 14-16 K. = σ. 80, 6-9 Helmreich]· Π. *σπέρμ.* 2, 1 [IV 606, 1-7, και 607, 1-6 K.]· Π. *διαφ. σφυγμ.* 2, 7 [VIII 609, 17-18 και 610, 9-10 K.] και 4, 8 [VIII 737, 8-9 K.]· *Θεραπ. μέθ.* 2, 7 [X 137, 4-9 K.], κ.α. Πρβ. και Π. *κράσ.* 2, 6 [I 637, 12-15 K. = σ. 80, 22-24 Helmreich].

7 (ψ-Γαλην.): ἢ ὁ γλαυκός] Η προσθήκη της συμπλοκής αυτής στο Π. σφυγμ. δεν κρίνεται απαραίτητη με βάση την σκέψη ότι είτε πρόκειται για συνειδητή παράλειψη του συμπληρητή είτε το χφ. των *Όρ. Ιατρ.* που χρησιμοποιήσε δεν παρέδιδε τις τρεις αυτές λέξεις (πάντως, ό,τι από τα δύο κι αν συμβαίνει, το Π. σφυγμ. αντιμετωπίζεται συνολικά ως έργο αυτοτελές· για τον λόγο αυτόν δεν θεωρείται ενδεδειγμένη η εξομοίωση των γραφών του με τις διαφορετικές γραφές των εντοπισμένων πηγών του). Ας σημειωθεί ότι τα επίθετα γρυπός, γλαυκός και σιμός (με ποικίλη σειρά) εντοπίζονται σε χωρία έργων του Γαληνού· βλ. Π. *σπέρμ.* 2, 1 [IV 606, 1-7 K.]· Π. *διαφ. σφυγμ.* 4, 8 [VIII 737, 8-11 K.]· *Υπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Κατ' ἰητρ.* 1, 4 [XVIII/2, σ. 664, 3-15 K.]· πρβ. και ό.π. 2, 2 [XVIII/2, σ. 728, 6-8 K.].

8 (ψ-Γαλην.): <ἢ ὁ βλαισός>] Αν το βλαισός έλειπε από το Π. σφυγμ., η

προσθήκη του δεν θα ήταν ίσως απαραίτητη (πρβ. τα σχόλια στους στίχ. 4-5 και 7). Εξάλλου, η παράλειψή του δεν θα δημιουργούσε κανένα συντακτικό ή νοηματικό πρόβλημα, μια και τα υπόλοιπα παραδείγματα είναι ήδη αρκετά. Όσον αφορά, όμως, την ύπαρξη ή την παράλειψη του βλαισός στο ψευδο-γαληνικό κείμενο πιστεύω ότι η προηγούμενη συλλογιστική δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή για δύο, κυρίως, λόγους: (α) Το γεγονός ότι το βλαισός είναι λέξη μάλλον σπάνια αποτελεί ένδειξη ότι δεν πρόκειται για προσθήκη του συμπιλητή του Π. σφυγμ.· αντίθετα, πρέπει να παραδιδόταν από το χφ. των "Όρ. Ιατρ. που αυτός είχε υπόψη του. Το πιθανότερο, λοιπόν, είναι να γίνει αποδεκτή η άποψη ότι σε κάποιον κλάδο της παράδοσης του έργου αυτού —ο οποίος, όμως, επί του παρόντος δεν μπορεί να εντοπιστεί και να αξιολογηθεί— πρέπει να παραδιδόταν διαφορετικό (πληρέστερο) κείμενο. (β) Στον Γαληνό εντοπίζονται αρκετά χωρία στα οποία απαντά η συμπλοκή βλαισός ή/και ραιβός, και είναι γενικά αποδεκτή η γνώμη ότι τα ψευδο-γαληνικά συγγράμματα στηρίζονται, κατά κανόνα, σε γνήσια έργα του Γαληνού· βλ. Γαλην., Τέχν. Ιατρ. 26 [I 377, 8-11 K.]· Π. χράσ. 2, 6 [I 623, 6-8 K. = σ. 71, 24-25 Helmreich]· Υγιειν. 5, 3 [VI 322, 12-14 K.]· Υπόμν. εις Ίπποκρ. Κατ' ήτηρ. 3, 25 [XVIII/2, σ. 870, 16-871, 1 K.] και 3, 32 [XVIII/2, σ. 889, 2-4 K.], κ.α.

8 (Ανών., ψ-Γαλην.): ή ό ραιβός] Στην θέση αυτής της εκ διορθώσεως γραφής, στον κώδικα παραδίδεται η γραφή *ρέμβος* (*ρέμβος* Olivieri), ενώ στην έκδοση των "Όρ. Ιατρ. υπάρχει η γραφή *ρεβός*. Η γραφή *ρέμβος* (επίθετο που σημαίνει «περιπλανώμενος») δεν δίνει νόημα στα παραπάνω συμφραζόμενα. Ομοίως ακατανόητη είναι και η γραφή *ρέμβος* (ό) του Olivieri, που δηλώνει «περιπλάνηση» ή «παράλυση», και πάντως κατάσταση που δεν μπορεί να χαρακτηριστεί *ού φύσει* (η παράλυση είναι νόσος, άρα κατάσταση *παρά φύσιν*)· εξάλλου, η αναμενόμενη στο σημείο αυτό λέξη πρέπει να είναι επίθετο που προσδιορίζει το ουσιαστικό *άνθρωπος* (βλ. το σχόλιο στους στίχ. 4-8). Το *ρεβός* του ψευδο-γαληνικού κειμένου είναι αμάρτυρο, υποδεικνύει όμως την ορθή γραφή. Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τον εντοπισμό της αντίθεσης βλαισός («αυτός που έχει τα πόδια καμπύλα με φορά προς τα έξω») / ραιβός, σε αρκετά χωρία του Γαληνού (βλ. το προηγούμενο σχόλιο), οδηγούν στην υιοθέτηση της γραφής *ραιβός* και στα δύο χωρία που εξετάζονται εδώ. Το *ραιβός* σημαίνει «αυτόν που έχει πόδια καμπύλα με φορά προς τα μέσα», κατάσταση η οποία δεν είναι ούτε *παρά φύσιν* (= νόσος) ούτε *κατά φύσιν* (= *ύγεια*), αλλά αυτό ακριβώς για το οποίο γίνεται λόγος στο προκείμενο χωρίο, δηλαδή *ού φύσει*¹⁵. Για το *ραιβός*

15. Για το ίδιο λάθος (δηλαδή *ρε(μ)βός* αντί του ορθού *ραιβός*) βλ. Ερωτιαν., *Τών παρ' Ίπποκρ. λέξ. συναγ.* ρ 5 [σ. 75, 8 Nachmanson]: *ραιβόν* κριτ. υπόμν.: *ρεβόν* A: *ρεμβόν* LMOR^H. Βλ., ακόμη, αυτόθι [σ. 75, 8 Nachmanson]: *ραιβοειδέστατον* κριτ. υπόμν.: *ρεβοειδέστατον* A: *ρεμβοειδέστατον* LMO· αυτόθι [σ. 75, 10 Nachmanson]: *ραιβοειδέα* κριτ. υπόμν.: *ρεβοειδέα* A: *ρεμβοειδέα* LMOR^H. Βλ., ακόμη, ό.π. απόσπ. 41 [σ. 111, 16-21 Nachmanson], όπου επαναλαμβάνεται

βλ. και *LSJ*⁹, στο λ. Βλ., ακόμη, Γαλην., *Π. τῶν ἐν τοῖς νοσήμ. αἰτ.* 7 [VII 28, 5-6 K.]: *καλῶ δὲ βλαισὸν μὲν τὸ ἐπὶ τὰ ἐκτὸς ῥέπον, βραιβὸν δὲ τὸ ἐπὶ τάναντία.*

13 (ψ-Γαλην.): <κατὰ φύσιν> ἐνεργείας] Η προσθήκη του εμπρόθετου προσδιορισμού είναι απαραίτητη, όπως συνάγεται από τα ευρύτερα συμφραζόμενα (στίχ. 9-13). Βλ. και στίχ. 22-23.

15 (ψ-Γαλην.): τό] Το οριστικό άρθρο ισοδυναμεί προφανώς με την αναφορική αντωνυμία ὃ (ιωνισμός;).

18 (ψ-Γαλην.): ἀχροχορδόνας] Η λέξη απαντά συχνά στο *Corpus Galenicum* για τον ορισμό της ἀχροχορδόνας βλ. [Γαλην.], *Ὁρ. ἰατρ.* 400 [XIX 444, 3-4 K.].

19 (ψ-Γαλην.): μυρμηκ(ί)ας] Για τον ορισμό της μυρμηκίας, που και αυτή απαντά συχνά στο *Corpus Galenicum*, βλ. [Γαλην.], *Ὁρ. ἰατρ.* 401 [XIX 444, 5-6 K.].

22 (ψ-Γαλην.): οὔτε μὴν παρὰ φύσιν] Η προσθήκη του μὴν στο *Π. σφυγμ.* δεν είναι απολύτως αναγκαία, το κείμενο όμως με την παρουσία του βελτιώνεται, αφού τονίζεται και γίνεται σαφέστερη η κατάσταση του οὐ φύσει (στίχ. 14).

26 (Ανών.): <λείπεται ... εἶναι>] Η προσθήκη κρίνεται απαραίτητη για την νοηματική αρτιότητα του χωρίου (στίχ. 14-26).

27-29 (Ανών.): Ἐγγίζει δὲ ... οὐ φύσει] Το χωρίο, όπως το εκδίδει ο Olivieri, έχει νόημα αντιφατικό. Αναντίρρητα είναι προβληματικά παραδομένο και πρέπει να αποκατασταθεί με βάση το αντίστοιχο ψευδο-γαληνικό, όπου το νόημα και οι συσχετισμοί των ὀρων κατὰ φύσιν, φύσει, παρὰ φύσιν και οὐ φύσει ακολουθούν λογική και ιατρική συνέπεια.

(β) Στο δεύτερο χωρίο, του οποίου πηγή είναι ο 132ος ψευδο-γαληνικός ὄρος, δίνεται απάντηση, με περισσότερες λεπτομέρειες από ό,τι στο προηγούμενο χωρίο, στην ερώτηση *Τί ἐστι τὸ κατὰ φύσιν;*

Ανώνυμος, *Περὶ σφυγμοῦ*
[κώδ. P^x, φ. 200r]:¹⁶

Τί ἐστι τὸ κατὰ φύσιν;

Ὅτι τῶν ἐν ἡμῖν μορίων τὰ μὲν πρὸς
τὸ ζῆν
τὰ δὲ πρὸς τὸ εὐ ζῆν (ὑπὸ τῆς φύσεως?)
γέγονε. Τὰ μὲν οὖν πρὸς τὸ ζῆν γεγονότα
κύρια τυγχάνει, οἷον τι ἐγκέφαλος,
καρδία, πνεύμων, ἥπαρ
καὶ γαστήρ· ὧν παθόντων ἐξ ἀνάγκης,

[Γαληνός], *Ὁροι ἰατρικοὶ*
132 [XIX 385, 14-386, 5 K.]:

Τῶν ἐν ἡμῖν μερῶν τὰ μὲν πρὸς
τὸ ζῆν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς φύσεως
τὰ δὲ πρὸς τὸ εὐ ζῆν ὑπὸ τῆς φύσεως
γέγονε. Τὰ μὲν οὖν πρὸς τὸ ζῆν γεγονότα
τὰ κύρια τυγχάνει, οἷον ἐγκέφαλος
καὶ καρδία καὶ πνεύμων καὶ ἥπαρ
καὶ γαστήρ· ὧν παθόντων τι ἐξ ἀνάγκης,

νεται το ίδιο κείμενο. Τέλος, βλ. και *LSJ*⁹, στο λ. *ῥεμβοειδής* (f.l. αντί της ορθής *ῥαιβοειδής*).

16. Για το παρακάτω κείμενο βλ. και Olivieri, *MAAN* 6 (1942) 97, 14-18.

ἤτοι παραυτίκα ἢ ὕστερον, τὸ ζῶον
τελευτᾷ. Τὰ δὲ πρὸς τὸ εὖ ζῆν
γεγονότα εἰσὶν ταῦτα, οἷον τι ὀφθαλμοί,
πόδες, χεῖρες καὶ τὰ ἄλλα μόρια.
Τούτων οὖν παθόντων,
ζῆ μὲν τὸ ζῶον, ζῆ δὲ οὐ καλῶς.

ἤτοι παραυτίκα ἢ ὕστερον, τὸ ζῶον
10 τελευτᾷ. Τὰ δὲ πρὸς τὸ εὖ ζῆν
(γεγονότα εἰσὶν ταῦτα, οἷον) ὀφθαλμοί,
πόδες, χεῖρες καὶ τὰ ἄλλα μόρια.
Τούτων γὰρ παθόντων,
ζῆ μὲν τὸ ζῶον, ζῆ δὲ οὐ καλῶς.

1 φύσιν] φύσει P^x || 4 ὑπὸ τῆς φύσεως add.? ||
11 εἰσὶν P^x: ἐστὶ || eg. ed. pr.

3 ἀπὸ τῆς φύσεως fort. del. || 11 γεγονότα
usque ad οἷον addidi ex Anon.

2 (Ανών.): ὅτι] Ο ειδικός σύνδεσμος που εισάγει την απόκριση αποτελεί προσθήκη του συμπληρητή και υποδεικνύει ότι το χωρίο που ακολουθεί αποτελεί παράθεμα από το έργο κάποιου συγγραφέα (επί του προκειμένου του ψευδο-Γαληνού).

2 (ψ-Γαλην.): μερῶν] Πιθανότατα η λέξη πρέπει να διορθωθεί σε μορίων· βλ. τον στίχ. 12, καθώς και τα αντίστοιχα χωρία του Π. σφυγμ. Θέμα, πάντως, λάθους νοσηματικού ή ορολογίας ιατρικής δεν υφίσταται· βλ. Γαλην., Θεραπ. μέθ. 1, 5 [X 43, 11-18 K.]: 'Όνομαζέσθω τοίνυν ὀφθαλμὸς μὲν τὸ μόριον τοῦ σώματος, οὐδὲν οὐδ' ἐνταῦθα διαφέρων εἴτε μέρος εἴτε μόριον εἶποι τις· ὅ, τι γὰρ ἂν ἦ τοῦ παντός συμπληρωτικόν, ἐκεῖνο μόριόν τε καὶ μέρος ὀνομάζεται, τοῦ ὄλου δηλονότι σώματος, οὐ συμπληρωτικόν ὑπάρχει· ἐν γὰρ τῷ πρὸς τι τὸ μέρος· ὄλου γὰρ καὶ παντός ἐστὶ τὸ μέρος, ὥσπερ, οἶμαι, καὶ τὸ πᾶν καὶ τὸ ὄλον πρὸς τὴν τῶν οἰκείων μερῶν τε καὶ μορίων ἀναφορὰν ὀνομάζεται, καὶ 1, 6 [X 47, 7-8 K.].

2-5 (ψ-Γαλην.): τὰ μὲν πρὸς τὸ ζῆν ... γέγονε] Για την διάκριση των μορίων του ανθρώπινου σώματος σε αυτά που συντελούν στο ζῆν και σε αυτά που συντελούν στο εὖ (ή βέλτιον ή κάλλιον) ζῆν βλ. Γαλην., Π. χρ. μορ. 14, 1 [IV 142, 1-143, 2 K. = II 284, 20-285, 5 Helmreich]¹⁷· 6, 7 [III 435, 11-436, 7 K. = I 318, 9-19 Helmreich]· 8, 7 [III 655, 17-656, 4 K. = I 475, 23-28 Helmreich], καὶ Π. σπέρμ. 1, 15 [IV 574, 8-12 K.]. Πρβ. καὶ Π. χρ. μορ. 6, 2 [III 413, 10-414, 6 K. = I 301, 26-302, 15 Helmreich]· 8, 6 [III 650, 1-5 K. = I 471, 11-16 Helmreich].

3 (ψ-Γαλην.): ἀπὸ τῆς φύσεως] Η φράση πρέπει μάλλον να οβελιστεί, αφού στον στίχ. 4 (όπου και η σωστότερη θέση) επαναλαμβάνεται το ταυτόσημο ὑπὸ τῆς φύσεως.

4 (Ανών.): (ὑπὸ τῆς φύσεως ?)] Η προσθήκη της φράσης, αν εξετάσουμε το Π. σφυγμ. αυτοτελώς (χωρίς, δηλαδή, να λάβουμε υπόψη μας την εξάρτησή του από το ψευδο-γαληνικό κείμενο), δεν είναι απαραίτητη (βλ. παραπάνω, σχόλια

17. Βλ. και Jutta Kollesch, «Anschauungen von den 'Αρχαί in der *Ars medica* und die Seelenlehre Galens», στο: *Le opere psicologiche di Galeno. Atti der terzo Colloquio Galenico Internazionale. Pavia, 10-12 settembre 1986*, a cura di Paola Manuli e M. Vegetti, σ. 224.

στο 1(α), στίχ. 4-5, 7 και 8): το *ὑπό τῆς φύσεως* ή το *φύσει* ή άλλες συνώνυμες εκφράσεις μπορούν να εννοηθούν εύκολα.

6 (ψ-Γαλην.): τὰ κύρια τυγχάνει] Το οριστικό άρθρο τροποποιεί ελαφρά το νόημα. Στο χωρίο των *Όρ. Ιατρ.* φαίνεται ότι η γνώση των κυρίων μορίων θεωρείται δεδομένη (μολονότι στην συνέχεια αναφέρονται μερικά από αυτά ως παραδείγματα). Αντίθετα, στο αντίστοιχο χωρίο του *Π. σφυγμ.*, κατά κάποιον τρόπο, ορίζονται ως κύρια μόρια αυτά που επιτελούν τις ζωτικές λειτουργίες. Αν στο εξεταζόμενο κείμενο γινόταν λόγος για τα κύρια μόρια με δεδομένη την γνώση τους, τότε φυσικά η ύπαρξη του άρθρου πριν από το κύρια θα ήταν απαραίτητη. Στον 130ό *όρον*, όμως, γίνεται η διάκριση των μορίων (στίχ. 2-5) σ' αυτά που συντελούν στο ζῆν και σ' αυτά που συντελούν στο εὔ ζῆν, και, σε συνάρτηση με αυτή την διάκριση, ορίζονται τα μόρια που πρέπει να χαρακτηριστούν κύρια. Βλ. και το ακόλουθο χωρίο του Γαληνού, από το έργο του στο οποίο κατ' εξοχήν καθορίζεται η χρησιμότητα των μορίων, *Π. χρ. μορ.* 6, 7 [III 435, 11-436, 3 K. = I 318, 6-15 Helmreich]: *ἔθέλω σοι διελθεῖν, ἐξ ὧν χρῆ διαγιγνώσκειν ἐν ζῶου σώματι μόριον ἄκυρόν τε καὶ κύριον· ἀπό μὲν δὴ τῆς χρείας ἄμφω κρίνειν. Ἐπεὶ δ' ἐστὶν αὕτη τριττὴ κατὰ γένος (ἢ γὰρ εἰς αὐτὸ τὸ ζῆν ἢ εἰς τὸ καλῶς ζῆν ἢ εἰς τὴν τοῦ γένους φυλακὴν διαφέρει), τὰ μὲν εἰς τὸ ζῆν αὐτὸ χρηστὰ μόρια κύρια πάντως ἡγεῖσθαι, τῶν λοιπῶν δ' ἑκατέρων γενῶν ἀκυρῶν ὑπαρχόντων· ὅσοις μὲν συμπάσχει βραδίως τὰ κύρια, ταῦθ' ἦττον τῶν ἄλλων ἄκυρα νομίζειν, ὅσοις δ' οὐ συμπάσχει, μᾶλλον.* Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το ανώνυμο κείμενο είναι νοηματικά ορθότερο (και πιθανότατα το άρθρο τὰ πρέπει να οβελιστεί από το ψευδο-γαληνικό κείμενο).

6 (Ανών.): *οἶόν τι*] Βλ. παραπάνω, σχόλια στο 1(α), στίχ. 4-5, 7 και 8.

8: (ψ-Γαλην.) *παθόντων τι*] Η ύπαρξη του *τι* οπωσδήποτε βελτιώνει το κείμενο, τουλάχιστον φραστικά: δεν επηρεάζει όμως το νόημα του χωρίου. Εκτός του ότι λείπει από το αντίστοιχο χωρίο του *Π. σφυγμ.*, απουσιάζει και από παρόμοιο χωρίο του ίδιου *όρου* λίγο παρακάτω, στίχ. 13 (ομοίως και από το αντίστοιχο χωρίο του *Π. σφυγμ.*). Για τους λόγους αυτούς, και πριν μελετηθεί η χειρόγραφη παράδοση των *Όρ. Ιατρ.*, είναι επισφαλής οποιαδήποτε πρόταση είτε για την απομάκρυνση του *τι* από το εξεταζόμενο χωρίο είτε για την προσθήκη του στο άλλο παρόμοιο.

8-10 (ψ-Γαλην.): *ὧν παθόντων ... τελευτᾶ*] Η διαπίστωση ότι βλάβη ή στέρηση των ὀργάνων (ή αναστολή των λειτουργιών) που συντελοῦν στο ζῆν επιφέρει τον θάνατο επαναλαμβάνεται σε αρκετά χωρία του γαληνικού έργου: βλ., ενδεικτικά, Γαλην., *Π. χρ. ἀναπν.* 1 [IV 470, 8-471, 1 K. = σ. 80 Furley-Wilkie]: *οὕτως ὅσα πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, τούτων στερηθέντες ἀποθνήσκομεν.* Πρβ. και *Ιπποκρ., Π. φύσ. ἀνθρ.* 7 [VI 50, 4-5 L.] = Γαλην., *Ἰπόμν. εἰς Ἰπποκρ. Π. φύσ. ἀνθρ.* 1, 40 [XV 95, 11-12 K. = CMG V/9/1, σ. 50, 10-12].

11 (ψ-Γαλην.): (γεγονότα ...οἶον)] Αν και στον στίχ. 11 του Π. σφυγμ. απαντά η έκφραση οἶόν τι, στον αντίστοιχο στίχο στον ψευδο-γαληνικό ὄρον προστίθεται μόνο το οἶον, επειδή η έκφραση αυτή που εισάγει τα παραδείγματα απαντά χωρίς το τι μία ακόμη φορά λίγο παραπάνω στο ίδιο κείμενο, στίχ. 6.

13-14 (ψ-Γαλην.): Τούτων γάρ ... οὐ καλῶς] Για την άποψη ότι βλάβη ή στέρηση οργάνων που συντελούν στο εὖ ζῆν δεν συνεπάγεται και τον θάνατο του ζώου βλ. Π. χρ. άναπν. 1 [IV 470, 5-471, 1 K. = σ. 80 Furley-Wilkie]: ὡσπερ γάρ, ὅσα γέγονε πρὸς τὸ βαδίζειν, τούτων στερηθέντες εἰς τὸ βαδίζειν βλαπτόμεθα, καὶ ὅσα πρὸς τὸ βλέπειν χρήσιμα, τούτων στερηθέντες οὐ βλέπομεν, οὕτως ὅσα πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, τούτων στερηθέντες ἀποθνήσκομεν. Η άποψη αυτή τεκμηριώνεται και από την διαπίστωση ότι τα όργανα που συντελούν απλώς στο εὖ ζῆν είναι ὠφέλιμα αλλά όχι ἀναγκαῖα· βλ. Γαλην., Π. άνατ. έγχ. 7, 1 [II 590, 14-591, 2 K.], και Θεραπ. μέθ. 6, 4 [X 422, 6-14 K.].

(γ) Στο τρίτο χωρίο του Π. σφυγμ. που εξετάζεται, και του οποίου πηγή είναι τμήμα του 133ου ψευδο-γαληνικού ὄρου¹⁸, δίνεται, επίσης λεπτομερέστερα από ό,τι στο πρώτο χωρίο, απάντηση στο ερώτημα Τί έστι παρά φύσιν;

Ανώνυμος, Περὶ σφυγμοῦ
[κώδ. P^x, φ. 200r]:¹⁹

Τί έστι παρά φύσιν;
Παρά φύσιν δέ έστι(ν ἢ) νόσος,
δυσκρασία τῶν πρώτων κατὰ φύσιν,
ἢ δυσκρασία τῶν ἐν ἡμῖν χυμῶν,
ἢ τῶν φυσικῶν δυνάμεων
παραποδισμός, ἢ τροπή τοῦ σώματος
εἰς τὸ παρά φύσιν ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν.
Καὶ ἄλλως·
νόσος έστι δυσκρασία τῶν πρώτων,
καθ' ἣν ἐπικρατεῖ τὸ θερμὸν
ἢ τὸ ξηρὸν ἢ τὸ ψυχρὸν ἢ τὸ ὑγρὸν.

1 φύσιν] φύσι P^x || 2 φύσιν] φύσι P^x | έστι(ν
ἢ) addidi || 11 ἢ τὸ ξηρὸν P^x: καὶ τὸ ξ. leg.
ed. pr. | ἢ τὸ ψυχρὸν P^x: καὶ τὸ ψ. leg. ed.
pr.

[Γαληνός], "Όροι Ιατρικοί
133 [XIX 386, 6-11 K.]:

Νόσος έστι
δυσκρασία τῶν πρώτων κατὰ φύσιν,
ἢ δυσκρασία τῶν ἐν ἡμῖν χυμῶν,
5 ἢ τῶν φυσικῶν δυνάμεων
παραποδισμός, ἢ ἐκτροπή τοῦ σώματος
ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν εἰς τὸ παρά φύσιν·
ἢ,
νόσος έστι δυσκρασία τῶν πρώτων,
10 καθ' ἣν ἐπικρατεῖ τὸ ξηρὸν
καὶ τὸ ψυχρὸν ἢ τὸ θερμὸν ἢ τὸ ὑγρὸν.

11 καί] an ἢ corrig.?

2 (Ανών.): παρά φύσιν ... (ἢ) νόσος] Η προσθήκη του άρθρου κρίνεται απαραίτητη. Για την νόσον ως παρά φύσιν κατάσταση του ανθρώπινου οργανισμού βλ. σχόλιο στο 1(α), στίχ. 2.

2-3 (ψ-Γαλην.): Νόσος έστι ... κατὰ φύσιν] Βλ. Γαλην., Π. διαφ. νοσημ. 5

18. Για το πλήρες κείμενο του ὄρου βλ. [Γαλην.], "Όρ. Ιατρ. 133 [XIX 386, 6-14 K.].

19. Για το παρακάτω κείμενο βλ. και Olivieri, MAAN 6 (1942) 97, 19-22.

[VI 849, 7-10 K.]. Στην πραγματικότητα ο ορισμός αυτός της νόσου αποτελεί περιληπτική απόδοση του τελευταίου ορισμού (στίχ. 9-11), στον οποίον κατονομάζονται οι τέσσερις ποιότητες.

4 (ψ-Γαλην.): *ἡ δυσκρασία ... χυμῶν*] Βλ. Ἴπποκρ., *Π. φύσ. ἀνθρ.* 4 [VI 38, 19-40, 6 L.]: Φιλόλαο Κροτωνιάτη, στον Anon. Lond. XVIII 30-32 Jones, και Πόλυβο, στον Anon. Lond. XIX 8-16 Jones.

5-6 (Ανών.): *ἡ τῶν ... παραποδισμός*] Η στίξη του χωρίου στην έκδοση του Olivieri είναι λανθασμένη και δημιουργεί παρερμηνείες: *MAAN* 6 (1942) 97, 19-22: *δυσκρασία τῶν ἐν ἡμῖν χυμῶν ἢ τῶν φυσικῶν δυνάμεων, παραποδισμός· με το κόμμα που τίθεται μετά την γενική δυνάμεων, η λέξη αυτή θεωρείται ότι ανήκει στον αμέσως προηγούμενο ορισμό. Κρᾶσις, ὁμως, και δυσκρασία των χυμῶν του ανθρώπινου σώματος μπορεί να συμβεί, ὄχι ὁμως και των φυσικῶν δυνάμεων. Αντίθετα, οι στίχ. 5-6 αποτελοῦν τρίτο, ξεχωριστό ορισμό της νόσου: τῶν φυσικῶν δυνάμεων παραποδισμός.*

6-7 (Ανών.): *ἡ τροπή ... φύσιν*] Η φραστική διαφοροποίηση στο κείμενο του *Π. σφυγμ.* μπορεί να οφείλεται είτε σε συνειδητή επέμβαση του ανώνυμου συμπιλητή είτε στην χρήση από μέρους του χειρογράφου διαφορετικού από τα γνωστά στους ἔως τώρα εκδότες του Γαληνού. Ο ορισμός της νόσου, ὅπως δίνεται στο χωρίο του *Π. σφυγμ.*, εντοπίζεται σε αρκετά χωρία του Γαληνού, αλλά μόνο για να αποτελέσει αντικείμενο πολεμικής· βλ. *Θεραπ. μέθ.* 1, 8 [X 68, 9-11 K.]: *Ἡ ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν εἰς τὸ παρὰ φύσιν τροπή πᾶσα νόσος ἐστίν, εἰ μόνον αὐτῇ προσεῖη τὸ ἐπίμονον;* και 2, 3 [X 91, 2-4 K.]: πρβ., και ὁ.π. 1, 7 [X 57, 4-5 K.] και 1, 9 [X 67, 15-16 K.] (ορισμός του πάθους).

9-11 (ψ-Γαλην.): *Νόσος ἐστὶ ... ἢ τὸ ὑγρόν*] Βλ. Ἴπποκρ., *Π. φύσ. ἀνθρ.* 2 [VI 36, 1-4 L.]: Γαλην., *Π. τῶν Ἴπποκρ. καὶ Πλάτων. δογμ.* 8, 3 [V 668, 2-6 K. = σ. 670, 2-6 Mueller]: *Π. διαφ. νοσημ.* 2 [VI 838, 12-15 K.] και 4 [VI 843, 16-844, 2 K.]: *Π. διαφ. πυρετ.* 1, 3 [VII 281, 7-11 K.] και Πόλυβο, στον Anon. Lond. XIX 1-8 Jones. Πρβ., ακόμη, Γαλην., *Τέχν. ἰατρ.* 20 [I 357, 9-10 K.] και Ἴππωνα Κροτωνιάτη, στον Anon. Lond. XI 22-40 Jones.

10-11 (Ανών.): *ἐπικρατεῖ ... ἢ τὸ ὑγρόν*] Παρά την διαφορά στην σειρά με την οποία απαριθμούνται οι τέσσερις ποιότητες, ὅπως και στην σύνδεση μεταξύ τους, το νόημα και στα δύο κείμενα είναι βασικά το ίδιο, αφού και στα δύο γίνεται σαφές ὅτι η νόσος οφείλεται στην διατάραξη της αρμονικής κράσεως των τεσσάρων ποιοτήτων. Σωστότερο, βέβαια, θα ήταν οι ποιότητες να απαριθμούνταν είτε διαζευκτικά μία-μία, ὅπως στο *Π. σφυγμ.*, είτε διαζευκτικά κατά ζεύγη. Οι δυσκρασίες των ποιοτήτων είναι, κατά τον Γαληνό, οκτώ, τέσσερις απλές (*θερμόν, ξηρόν, ψυχρόν, ὑγρόν*) και τέσσερις σύνθετες (*θερμόν καὶ ξηρόν, θερμόν καὶ ὑγρόν, ψυχρόν καὶ ὑγρόν, ψυχρόν καὶ ξηρόν*)· βλ. *Π. συνθ. φαρμ. τῶν κ. τόπ.* 8, 1 [XIII 124, 16-125, 6 K.]. Και στα δύο εξεταζόμενα κείμενα θεωρώ

αωστότερη την διαζευκτική παράθεση των τεσσάρων ποιότητων, αφού έτσι καλύπτεται, τουλάχιστον, το σύνολο των τεσσάρων απλών δυσκρασιών οι οποίες κατ' εξοχήν μνημονεύονται, όταν γίνεται λόγος για τις δυσκρασίες των ποιότητων. Για τις ποιότητες και την χρᾶσιν τους στο ανθρώπινο σώμα βλ. ενδεικτικά Γαληνό, *Π. κράσ.* 1, 1-2 [I 509, 1- 518, 14 K. = σσ. 1, 1- 7, 2 Helmreich]· για τον συνδυασμό των ποιότητων κατά την πρόκληση νόσων βλ., ακόμη, Γαλην., *ό.π.* 1, 3 [I 522, 1-7 K.= σσ. 8, 28-9, 6 Helmreich]· *Π. τῶν πεπονθ. τόπ.* 3, 5 [VIII 149, 5-13 K.]· *Π. τῶν ἐν τοῖς νοσήμ. αἰτ.* 1 [VII 2, 8-14 K.]· *Θεραπ. μέθ.* 8, 1 [X 531, 8-532, 3 K.], κ.α.

2. Ο 110ος ψευδο-γαληνικός ὄρος σε σχόλιο σε ὠά του κώδ. P^x

Στην αρχή του ανώνυμου *Π. σφυγμ.* διατυπώνεται η ερώτηση *Τί ἐστὶ σφυγμός;* (κώδ. P^x, φ. 198v = Olivieri, *MAAN* 6, 1942, 93, 2), και στην απόκριση που ακολουθεί δίνονται δύο ορισμοί. Στην αριστερή ὠά του φ. 198v υπάρχει σχετικό σχόλιο²⁰, στο πρώτο μέρος του οποίου δίνεται ένας ακόμη ορισμός. Ο Olivieri, ενώ ταύτισε τους δύο πρώτους ορισμούς, δεν μπόρεσε να επισημάνει την πηγή του τρίτου.

Η πηγή αυτού του ορισμού εντοπίζεται, επίσης, στο ψευδο-γαληνικό έργο "Όρ. Ιατρ." εκδίδω στην συνέχεια το σχετικό κείμενο με παράπλευρη παράθεση της πηγής του:

<p>Σχόλιο [κώδ. P^x, φ. 198v, in marg.]:²¹ Λέγεται καὶ ἄλλος· σφυγμός ἐστὶν ἄγγελος ἀψευδής τῶν ἐν βάθει κεκρυμένων καὶ τῶν ἀφανῶν προφήτης καὶ τῶν ἀδήλων ἔλεγχος ἐν ἁρμονικῇ {τῆ} κινήσει καὶ μαντικῇ πληγῇ διάθεσιν ἀόρατον διαγορεύων²².</p>	<p>5</p>	<p>[Γαληνός], "Όροι Ιατρικοί 110 [XIX 376, 8-11 K.]: ἄλλως· σφυγμός ἐστὶν ἄγγελος ἀψευδής τῶν ἐν βάθει κεκρυμένων καὶ τῶν ἀφανῶν προφήτης καὶ τῶν ἀδήλων ἔλεγχος ἐν ἁρμονικῇ κινήσει καὶ μαντικῇ πληγῇ διάθεσιν ἀόρατον προαγορεύων.</p>
--	----------	--

20. Την άποψη ότι ο ορισμός αυτός, καθώς και όλο το υπόλοιπο κείμενο του σχολίου στο οποίο είναι ενταγμένος, δεν αποτελεί τμήμα του *Π. σφυγμ.*, το οποίο παραλείφθηκε κατά την αντιγραφή και συμπληρώθηκε εκ των υστέρων στο περιθώριο, την υποστηρίζει και ο Olivieri, *MAAN* 6 (1942) 81 και 118. Εξάλλου, τα όσα περιέχονται στο σύνολο του σχολίου αυτού καθιστούν αδύνατη την ένταξή του μέσα στο κείμενο του *Π. σφυγμ.*

21. Για το παρακάτω κείμενο βλ. και Olivieri, *MAAN* 6 (1942) 118, 22-24.

22. Πρόκειται για τον πέμπτο ορισμό του *δρου*, για το πλήρες κείμενο του οποίου βλ. [Γαλην.], "Όρ. Ιατρ. 110 [XIX 375, 16-376, 11 K.].

1 ἄλλος scripsi : ἄλλο^ο P^x : ἄλλο ed. pr. || 2
 ἀψευδής P^x : ἀειδής leg. ed. pr. || 3 κεχυμένων
 scripsi : κριναμένων P^x et ed. pr. || 4
 προφήτης P^x : προφάσεων leg. ed. pr. || 5
 ἔλεγχος scripsi : ἔλέγχος P^x : ἔλέγχων leg.
 ed. pr. | ἄρμονικῆ P^x : ἄρμονία leg. ed. pr. || 6
 τῆ delevi

7 προαγορεύων] διαγορεύων malim

1 (Σχ.): ἄλλος] Η γραφή ἄλλο η οποία υπάρχει στην έκδοση του Olivieri, σίγουρα είναι λανθασμένη. Η παραπλάνηση του εκδότη οφείλεται, προφανώς, στην μη αντίληψη από μέρους του της συντομογραφημένης κατάληξης της αντωνυμίας (ἄλλο^ο)· για την συντομογραφία αυτήν βλ. E. Mioni, *Εἰσαγωγή στὴν Ἑλληνικὴ Παλαιογραφία*, μτφρ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης, Ἀθήνα 1985, σ. 117. Διόρθωση του ἄλλος [sc. ὀρισμός] σε ἄλλως, που είναι και το συνηθέστερο, δεν προτείνεται, επειδή, σε ὄρους που παρεμβάλλονται σε διάφορα σημεία του ἔργου του Αετίου, εντοπίστηκαν περιπτώσεις, στις οποίες διαφορετικοί ορισμοί ενός ὄρου εισάγονται με παρόμοιο τρόπο· βλ., π.χ., φ. 194ν: καὶ ἄλλος· πυρετός ἐστι... ἕτερος· πυρετός ἐστι... Βλ., ἀκόμη, φ. 192ν: καὶ ἄλλος· Λοιμός ἐστι ... καὶ ἄλλος· Σημείωσις...²³.

2 (ψ-Γαλην.): ἄγγελος ἀψευδής] Η συμπλοκή αυτή δεν εντοπίζεται σε ἄλλα χωρία του Corpus Galenicum. Πρβ., ὁμως, τα παρακάτω: (α) ἀψευδής διάγνωσις· βλ. Γαλην., Ὑγιειν. 4, 4 [VI 254, 10-11 K.], και (β) ἀψευδές σημεῖον· βλ. Γαλην., Π. προγν. σφυγμ. 3, 7 [IX 375, 2-3 K.]. Σύνοψ. π. σφυγμ. ἰδ. πραγμ. 10 [IX 462, 6-7 K.] και Π. φλεβοτ. 13 [XI 291, 2-3 K.].

3 (Σχ.): κεχυμένων] Η διόρθωση της παραδεδομένης γραφῆς κριναμένων είναι επιβεβλημένη, αφού το ρήμα κρίνομαι στην ιατρική έχει εντελώς διαφορετικό νόημα από αυτό που θα πρέπει να δεχτούμε ότι έχει στο εξεταζόμενο χωρίο· βλ. και LSJ⁹, στο λ. κρίνομαι· βλ., επίσης, Γαλην., Π. κρίσ. [IX 550-768 K.] και Π. κρίσ. ἡμ. [IX 769-941 K.]. Βλ. και το αντίστοιχο ψευδο-γαληνικό χωρίο²⁴. Βλ., ἀκόμη, Ἰπποκρ., Ἀφορισμ. 1, 20 [IV 468, 8-10 L.].

7 (Σχ.): διαγορεύων] Ο marginalis ορισμός του σφυγμού διαφέρει από τους δύο ορισμούς του κειμένου κατά το ότι σ' αυτόν δεν γίνεται λόγος ούτε για το ὄργανο στο οποίο έχει την αρχή του ο σφυγμός, ούτε γι' αυτά με τα οποία μεταδίδεται σε ὄλο το σώμα, ούτε τέλος για τις ζωτικές λειτουργίες που επιτελούνται με την σφυγμική κίνηση. Αντίθετα, η βαρύτητα του ορισμού δίνεται στην

23. Πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι: (α) στον 110ο ὄρον, του οποίου μέρος είναι και ο ορισμός του σφυγμού που εξετάζεται ἐδῶ, οι τέσσερις τελευταῖοι ορισμοί εισάγονται πάντοτε με επιρρήματα: (ἦ) οὕτως, (καὶ) οὕτως, ἄλλως (δύο φορές), και (β) οι διαφορετικοί ορισμοί των διαφόρων ὄρων στο εξεταζόμενο ψευδο-γαληνικό σύγγραμμα εισάγονται, κυρίως, με τα επιρρήματα οὕτως, ἄλλως και ἑτέρως ἢ με το διαζευκτικὸ ἦ.

24. Πρβ. και K. Deichgräber, *Die Epidemien und das Corpus Hippocraticum*, Berlin 1933 (ανατύπ.: 1971), σσ. 19 κ.ε., όπου γίνεται λόγος για τις ημέρες κατά τις οποίες κρίνονται οι πυρετοί.

σημασία του σφυγμού ως διαγνωστικού στοιχείου. Το *διαγορεύων*, επομένως, που παραδίδεται στο κείμενο του εξεταζόμενου σχολίου είναι το κατάλληλο ρήμα για την δήλωση κάποιας παρά φύσιν *διαθέσεως* του οργανισμού που δεν έχει ακόμη εκδηλωθεί. Το ρήμα αυτό δηλώνει «διακηρύττω», «διηγούμαι λεπτομερώς», «ομιλώ για κάτι» (βλ. *LSJ⁹*, στο λ.) που δεν είναι ίσως γνωστό, έχει όμως επιτελεστεί ή επιτελείται²⁵. Το περιεχόμενο του ορισμού στηρίζεται στην άποψη ότι κάθε ασθένεια συνοδεύεται από μια διαφοροποιημένη και ιδιαίζουσα σφυγμική κίνηση. Έτσι, το είδος του σφυγμού (*σκληρός, ἄτακτος, δορκαδίζων* κτλ.) μπορεί να κατευθύνει τον γιατρό στην *διάγνωση νόσου* που δεν έχει εκδηλωθεί πλήρως²⁶, και φυσικά στον εντοπισμό του εσωτερικού οργάνου που πάσχει²⁷. Αυτό, εξάλλου, δηλώνεται και με τα τρία ουσιαστικά (*ἄγγελος, προφήτης, ἔλεγχος*) που αποτελούν τα κατηγορούμενα της λέξης *σφυγμός* (στίχ. 2). Το *προαγορεύω*, όμως, του ψευδο-γαληνικού χωρίου, στην ιατρική γραμματεία συνδέεται κυρίως με την *πρόγνωση της εξέλιξης της νόσου*²⁸. Πρόγνωση, βέβαια, γίνεται, αφού προηγουμένως τεθεί η *διάγνωση*. Συνεπώς, στον εξεταζόμενο *ὄρον* η *μετοχή προαγορεύων* μάλλον δεν έχει θέση²⁹.

25. Πρβ. και [Γαλην.], *Εἰσαγ. ἢ ἰατρ.* 11 [XIV 718, 6-8 K.]. Πρβ., ακόμη, Αέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 16, 88 [σ. 134, 27-28 Ζερβός]: *ἡ δὲ τοπικὴ δόσυν διασημαίνει τὸν πεπονθότα τόπον.*

26. Για την διαγνωστική αξία της διαταραχής των σφυγμών, σε συνδυασμό και με άλλα συμπτώματα, ο Γαληνός κάνει λόγο κυρίως στο έργο του *Περὶ διαγνώσεως σφυγμῶν*, αλλά και σε πολλά χωρία των λοιπών συγγραμμάτων του· ενδεικτικά βλ. *Π. προγν. σφυγμ.* 3, 7 [IX 371, 9-10 K.]: *ὅποια δὲ τις ἐκάστου [sc. πυρετοῦ] διάγνωσις ἐκ σφυγμῶν, ἐν τῷδε ρητέον Π. τῶν πεπονθ. τόπ.* 5, 8 [VIII 364, 1-2 K.]. *Θεραπ. πρὸς Γλαύκ.* 1, 2 [XI 8, 8-9 και 8, 18-9, 7 K.]. *Subf. emp.* 6 [σ. 59, 23-60, 7 Deichgräber], κ.α.

27. Η αντίληψη των νοσημάτων των εσωτερικών μορίων του σώματος δηλώνεται με την χρήση του ρήματος *διαγινώσκω*· βλ. Γαλην., *Πρὸς Πατρόφ. π. συστ. ἰατρ.* 14 [I 271, 15-18 K.]: *Υπόλοιπον δ' ἂν εἴη πράττειν αὐτῷ [sc. τῷ ἰατρῷ] μέλλοντι τὰ κατὰ τὴν τέχνην, ἐξευρησθαι τινα διαγνωστικὴν θεωρίαν ἀπάσων τῶν διαθέσεων, καὶ μάλισθ' ὅσαι περὶ τὰ κατὰ βάθος μόρια συνίστανται Π. συνθ. φαρμ. τῶν κ. τόπ.* 8, 1 [XIII 123, 3-6 K.]. *Π. τῶν πεπονθ. τόπ.* 4, 1 [VIII 216, 4-217, 3 K.], κ.α.

28. Βλ. *Ἰπποκρ., Ἄφορισμ.* 2, 19 [IV 474, 12-13 L.]: *Τῶν ὀξέων νοσημάτων οὐ πάμπαν ἀσφαλές αἱ προαγορεύσεις [v.l. προδιαγορεύσεις etc.] οὔτε τοῦ θανάτου οὔτε τῆς ὑγείης = Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἰπποκρ. Π. φύσ. ἀνθρ.* 1, 1 [XV 19, 6-8 K. = CMG V/9/1, σ. 12, 16-17]. [Γαλην.], *Όρ. ἰατρ.* 168 [XIX 395, 11-12 K.]: *Πρόρρησις ἐστὶ πρόγνωσις καὶ προαγόρευσις τοῦ μέλλοντος, κ.α.* Σημειώνω, όμως, ότι στο *Ἰπποκρατικὸ Corpus* η *πρόγνωσις* μπορεί να αναφέρεται στο παρόν ή και στο παρελθόν, με την έννοια ότι ο γιατρός, με βάση τα στοιχεία που έχει στην διάθεσή του κάποια δεδομένη στιγμή, πρέπει να κάνει λόγο στον ασθενή για την κατάστασή του από την αρχή της ασθένειας ως την στιγμή εκείνη· για το ότι η έννοια της πρόγνωσης μπορεί να προεκταθεί χρονικά κατά την παραπάνω έννοια βλ. και Γαλην., *Π. προγν. σφυγμ.* 1, 1 [IX 205, 1-3 K.]. Ο Γαληνός, όμως, συνδέει την *πρόγνωση* κατ' εἰσὴν με την *ἐκβάση* της νόσου (που έχει ήδη διαγνωσθεί)· βλ. Γαλην., *Π. προγν. σφυγμ.* 4, 11 [IX 420, 7-9 K.]: *ὥσθ' ὅστις ἀκριβῶς διαγινώσκει μέτρον τε δυνάμεως καὶ τόπον πεπονθότα καὶ τὴν ἐν αὐτῷ διάθεσιν, οὗτός ἐστιν ὁ προγνωστικώτατος τῶν ἐσομένων Π. τοῦ προγιν. πρὸς Ἐπιγ.* 1 [XIV 599, 1-3 K.]: *Ὅσον μὲν ἐπὶ τοῖς πολλοῖς τῶν ἰατρῶν, ὡ Ἐπίγενης, ἀδύνατόν ἐστι προγινώσκειν τὰ τοῖς κάμνουσιν ἐσόμενα καθ' ἐκάστην νόσον · 2 [XIV 605, 15-16 και 612, 6-7] · 10 [XIV 656, 15-657, 2 K.]. Π. τῶν πεπονθ. τόπ.* 1, 4 [VIII 35, 4-6 K.], κ.α.

29. Η γραφή *προαγορεύων* θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή, μόνον με την προϋπόθεση ότι το ρήμα *προαγορεύω* στο εξεταζόμενο κείμενο δεν έχει την εξειδικευμένη ιατρική σημασία του αλλά την

3. Ψευδο-γαληνικοί ὄροι εμβόλιμοι στο κείμενο του πέμπτου λόγου του Αετίου (κώδ. P^x)

Στην ενότητα αυτήν εντοπίζονται και καταγράφονται 70 ψευδο-γαληνικοί ὄροι. Ἡδη ο M. Wellmann³⁰ είχε επισημάνει την ύπαρξη ὄρων στα φφ. 192γ, κ.ε. του κώδ. P^x. Με αφορμή την παρατήρηση του Wellmann μελετήθηκε το περιεχόμενο αυτών των φφ. και καταγράφηκαν οι ὄροι που παραδίδονται εκεί. Στην συνέχεια η μελέτη επεκτείνεται και σε άλλα φφ. του κώδικα. Τα σχετικά αποτελέσματα εκτίθενται αμέσως παρακάτω.

(α) Στην αρχή του πέμπτου λόγου του Αετίου, στη θέση του προοιμίου³¹ και πριν από την αρχή του 1ου κεφ., ο κώδ. P^x, φφ. 192γ-193γ, παραδίδει ολόκληρους ή αποσπασματικά 48 ὄρους:

φ. 192γ 1) Αρχ. *Περὶ μὲν τῶν νοσημάτων τῶν συμβαινόντων τοῖς ἀνθρώποις τὰ μὲν ἐστὶ συνεχῆ, τὰ δὲ διαλείποντα* – Τελ. *ὡς τὰ χρόνια νοσήματα* = [Γαλην.], *Ὀρ. ἰατρ.* 135: XIX 387, 5-388, 3 K.]. Οι επιμέρους ορισμοὶ του ὄρου παραδίδονται ἀπὸ τον κώδικα με διαφορετικὴ σειρά³².

2) Αρχ. *Καιροὶ δὲ τῶν πυρετῶν* – Τελ. *καὶ παρακμῆ* = 136: XIX 388, 4-5 K. Μετὰ την λέξη *παρακμῆ* ἀκολουθεῖ στον κώδικα αταύτιστο κείμενο μίας περίπου σειράς: *καὶ πάλιν ἀρχῆ, ἀνάβασις, ἀκμῆ καὶ παρακμῆ*³³.

3) Αρχ. *Πόσα νοσήματα. Διαφοραὶ δὲ καθ' Ἰπποκράτην ἑννέα· α' ὄξυ* – Τελ. *καὶ ἀκίνδυνον θ'* = 137: XIX 388, 6-8 K.

4) Αρχ. *α' Ὀξὺ νόσημά ἐστι* – Τελ. *ἀναίρεσιν ὁμοίως* = 138: XIX 388, 14-15 K. Παραδίδεται μόνον ο τέταρτος ἀπὸ τους τέσσερις ορισμοὺς του ὄρου (ο ορισμὸς αὐτὸς ἐπαναλαμβάνεται λίγο παρακάτω, μετὰ τον 149ο ὄρον).

κοινὴ σημασία του «λέγω κάτι ἐκ των προτέρων», «προλέγω», ὁπότε ἴσως τέθηκε στο κείμενο κατὰ συνειρμὸ ἀπὸ το προηγούμενο προφήτης. Σημειῶνω, τέλος, ὅτι τόσο το *προαγορεύω* (*προαγορεύεις*) ὅσο και το *διαγορεύω* εἶναι λέξεις που εντοπίζονται λίγες φορές στα ἐκδεδομένα ἰατρικὰ κείμενα.

30. Βλ. M. Wellmann, στον H. A. Diels, *Die Handschriften der antiken Ärzte* [APAW, Philos.-histor. Kl., Jhrg. 1907], Nachtrag, Leipzig 1907 (ανατύπ. Leipzig-Amsterdam 1970), σ. 36. Πρβ. καὶ Stevenson, *Codices manuscripti Palatini* (βλ. παραπάνω, υποσημ. 1), σ. 100: «Lib. V [sc. Aetii], de Morbis febriculosis f. 192. — Indicem excipiunt plura ex Hippocrate et Galeno, a libro V aliena».

31. Το προοίμιο του λόγου παραδίδεται στο φ. 193γ (στην δεξιά ὠα)· Αρχ. *Περὶ τῶν ὑγιεινῶν παραγγελμάτων. Τὸ μὲν διαιτητικόν* – Τελ. *πλήθει τῶν συμπτωμάτων* = Αέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 5, Προοίμιο [CMG VIII/2, σ. 6, 2-14]. Το ἴδιο κείμενο εντοπίζεται καὶ στο φ. 194ν (στην ἐπάνω ὠα): Αρχ. *Γαληνοῦ περὶ πυρετῶν ἑτέρα διάγνωσις. Τὸ μὲν διαιτητικόν* – Τελ. *τῷ πλήθει τῶν συμπτωμάτων*.

32. Στην ἄνω ἀριστερὴ ὠα (παραπλευρῶς με την ἀρχὴ του κειμένου αὐτοῦ) σημειώνεται: Γαληνοῦ, ἐνὸς ἀντίστοιχο σημείου, στην δεξιά ὠα, σημειώνεται: *Περὶ νοσημάτων τῶν συμβαινόντων τοῖς ἀνθρώποις πυρετικῶν, κεφάλαιον α'*. Βλ. καὶ Αέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 5, 1 [CMG VIII/2, σ. 6, 1], κριτ. υπόμν.

33. Για τους τέσσερις καιροὺς των πυρετῶν ἀλλὰ καὶ γενικά των νοσημάτων ο Γαληνὸς κάνει λόγο στα ἔργα του *Περὶ τῶν ἐν ταῖς νόσοις καιρῶν* [VII 406-439 K.] καὶ *Περὶ τῶν ὄλου τοῦ νοσήματος καιρῶν* [VII 440-462 K.].

- 5) Αρχ. *δεύτερον Κάτοξυ δὲ τὸ δυνάμει* – Τελ. *προσαγορεύειν εἴωθεν* = 139: XIX 388, 16-389, 1 K. Παραδίδεται μόνον ο πρώτος από τους τρεις ορισμούς του ὄρου.
- 6) Αρχ. *τρίτον Κακόηθες δὲ τὸ δυνάμει* – Τελ. *ὠρισμένους χρόνους* = 140: XIX 389, 7-9 K. Παραδίδεται μόνον ο πρώτος από τους δύο ορισμούς του ὄρου.
- 7) Αρχ. *δ' Χρόνιον μὲν τὸ μεταβάλλον* – Τελ. *συναποθνήσκον τῷ ἀνθρώπῳ* = 141: XIX 389, 12-14 K.
- 8) Αρχ. *ε' Μέσον δὲ τὸ μεταξύ* – Τελ. *ἐν ἡμέραις ξ' καὶ [ἡ ed.] π'* = 142: XIX 389, 15-18 K.
- 9) Αρχ. *ἕκτον Ὀλέθριον μὲν τὸ πάντῃ* – Τελ. *ἢ ἐν πλείονι* = 143: XIX 390, 1-2 K.
- 10) Αρχ. *ζ' Περιστηχόν [lege -χός] δὲ ὕπερ οὐδέποτε* – Τελ. *κινδυνῶδες γίνεται* = 144: XIX 390, 3-5 K.
- 11) Αρχ. *ὀγδοὸν Κινδυνῶδες δὲ τὸ βροπὴν* – Τελ. *καὶ ἀμφίβολον* = 145: XIX 390, 6-8 K.
- 12) Αρχ. *ἔννατον [sic] Ἀκίνδυνον μὲν τὸ ἀεὶ βέπον* – Τελ. *ὑπάρχον τὸ [lege τῷ] περιστηχότι* = 146: XIX 390, 9-11 K.
- 13) Αρχ. *Τί δ' ἔστι μέγα κατὰ φαντασίαν(ν) νόσημα; Τὸ ἐν σεσαρκωμένοις τόποις* – Τελ. *τῇ δυνάμει δὲ μέγα* = 147: XIX 390, 12-15 K.
- 14) Αρχ. *Ἀρ(ρ)ώστημά ἐστι νόσημα* – Τελ. *ἐλαττοῦν τὴν δύναμιν* = 148: XIX 390, 16-18 K.
- 15) Αρχ. *Νόσημά ἐστι ἔμμονος* – Τελ. *ὡς οἱ Ἱεροφίλειοι [lege Ἱεροφ-] λέγουσι* = 149: XIX 391, 1-4 K.
- 16) Αρχ. *Ὁξὺ δὲ πάθος ἐστι* – Τελ. *ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ* = 138: XIX 388, 14-15 K. (πρόκειται για επανάληψη του ὄρου εκτός σειράς).
- 17) Αρχ. *Σποραδικὰ δὲ νοσήματά εἰσι* – Τελ. *καὶ καιρῷ [καὶ τόπῳ in marg.] γινόμενα* = 150: XIX 391, 5-6 K. Παραδίδεται μόνον ο πρώτος από τους τρεις ορισμούς του ὄρου.
- φ. 192v 18) Αρχ. *Ἐνδημα νοσήματά ἐστι* – Τελ. *πλεονάζοντα τόποις* = 151: XIX 391, 9 K. Παραδίδεται μόνον ο πρώτος από τους δύο ορισμούς του ὄρου.
- 19) Αρχ. *Ἐπίδημα νοσήματά ἐστι* – Τελ. *ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ γινόμενα* = 152: XIX 391, 12-13 K.
- 20) Αρχ. *Λοιμός ἐστι νόσημα* – Τελ. *ἐκ τοῦ αὐτοῦ νοσήματος* = 153: XIX 391, 14-392, 4 K.
- 21) Αρχ. *Αἰτιόν ἐστι ὃ ποιεῖ τι* – Τελ. *καὶ προηγούμενα* = 154: XIX 392, 5-9 K.
- 22) Αρχ. *Προκαταρκτικὰ μὲν οὖν ἐστι* – Τελ. *οὐδὲν προηγεῖται* = 155: XIX 392, 10-16 K. Στο κείμενο του ὄρου αυτού, μετά την φράση ἢ τὸν πυρετὸν ἐργαζομένη, παρεμβάλλεται ο 157ος ὄρος.
- 23) Αρχ. *Συνεκτικόν ἐστι ὃ παρὸν* – Τελ. *ἐκ παθημάτων τίθενται* = 157: XIX 393, 5-10 K.
- 24) Αρχ. *Προηγούμενον αἰτιόν ἐστι* – Τελ. *καὶ αἵρουμένου αἴρεται* = 156: XIX 392, 17-393, 4 K.
- 25) *Τί ἐστι αὐτοτελὲς αἴτιον; Τὸ αὐτὸ καθ' αὐτὸ ποιοῦν τέλος* = 158: XIX 393, 11-12 K.
- 26) Αρχ. *Συναίτιον δὲ ὃ σὺν ἐτέρῳ* – Τελ. *οὐ δυνάμενον ποιῆσαι* = 159: XIX 393,

13-15 K.

27) Αρχ. *Τί ἐστὶν αἴτιον συνεργῶν [-όν ed.]; Οὐ [lege "O] ποιῶν τι - Τελ. ποιῶν [lege ποιεῖν] οὐ δυνάμενον = 160: XIX 393, 16-18 K.*

28) Αρχ. *Τίνα εἰσὶν τὰ πρόδηλα αἴτια; "Ὅσα ἐξ ἑαυτῶν - Τελ. αὐτῶ [lege -τοῖς] γινόμενον = 161: XIX 394, 1-4 K.*

29) Αρχ. *Τίνα εἰσὶν τὰ μὴ πρόδηλα αἴτια; "Ὅσα οὐκ ἐξ ἑαυτῶν - Τελ. ἄλλου καταλαμβάνεται = 162: XIX 394, 5-7 K.*

30) Αρχ. *Τίνα εἰσὶν πρόσκαιρα ἄδηλα; "Α μέντοι ἀποκαλυφθέντα - Τελ. ἐλθεῖν δυνάμενα = 163: XIX 394, 8-12 K.*

31) Αρχ. *Σημειώσεις ἐστὶν - Τελ. κατάληψις = 164: XIX 394, 13-14 K. Παραδίδεται μόνον ο πρώτος ἀπὸ τους δύο ορισμούς του ὄρου.*

32) Αρχ. *καὶ ἄλλος· Σημειώσεις [lege -μεῖόν] ἐστὶν - Τελ. ἢ μὴ [ἡμῖν ed.] καταλαμβάνομενον = 165: XIX 394, 16-395, 2 K. Ο ὄρος αὐτός που ἀφορᾷ το σημεῖον με την ἔκφραση καὶ ἄλλος εἰσάγεται ως τμήμα του προηγούμενου ὄρου.*

φ. 193r Πριν ἀπὸ τους ὄρους που καταγράφονται στην συνέχεια προτάσσεται το ἀκόλουθο αταύτιστο κείμενο: "Ὅτι σημειώσεως εἶδη δύο, παθογνωμονικὸν καὶ προγνωστικόν³⁴.

33) Αρχ. *Πρόγνωσις ἐστὶ - Τελ. γινώσκειται τὸ μέλλον = 167: XIX 395, 7-10 K.*

34) *Πρό(ρ)ρησις δὲ ἐστὶν ἢ προαγόρευσις τοῦ μέλλοντος = 168: XIX 395, 11-12 K.*

35) Αρχ. *Παθογνωμονικὸν δὲ σημεῖόν ἐστὶ - Τελ. διαγινώσκειται τὸ πάθος = 166: XIX 395, 4-5 K. Παραδίδεται μόνον ο δεύτερος ἀπὸ τους τρεις ορισμούς του ὄρου.*

36) *Τί ἐστὶ συνδρομή; Σύνοδος τῶν συμπτωμάτων = 169: XIX 395, 13 K. Παραδίδεται μόνον ο πρώτος ἀπὸ τους τρεις ορισμούς του ὄρου.*

37) *Σύμπτωμα δὲ ἐστὶ πάθος ἐπιγέννημα = 170: XIX 395, 16 K.*

38) Αρχ. *Βοηθηματικὰ οὖν σημειῶ εἰσὶν - Τελ. τετηρημένης θεραπείας = 171: XIX 395, 17-18 K.*

39) Αρχ. *Βοήθημα δὲ ἐστὶ - Τελ. τάξεως, καιροῦ = 172: XIX 396, 1-2 K.*

40) Αρχ. *Θεραπεία δὲ ἐστὶ - Τελ. τοῖς κάμνουσιν = 173: XIX 396, 4-7 K. Παραδίδονται οἱ τρεις τελευταῖοι ορισμοὶ του ὄρου.*

41) Αρχ. *Σημεῖον ἐνδεικτικὸν ἐστὶ - Τελ. εἰς τὸ αὐτὸ ἄγον = 175: XIX 396, 10-11 K.*

42) Αρχ. *Ὑπομνηστικὸν σημειῖόν ἐστὶν - Τελ. γινωσκομένου πράγματος = 176: XIX 396, 12-14 K.*

43) Αρχ. *Τίνα ἐστὶ παρόντων τὰ παρόντα σημειῶ; Πάντα τὰ παθογνωμ(ον)ικὰ - Τελ. καὶ τὰ νοσήματα = 177: XIX 396, 15-397, 2 K.*

34. Η διαίρεση του σημειωτικῶ (ἢ τῆς σημειώσεως) σε παθογνωμονικὸν καὶ προγνωστικὸν ἀνήκει στους γιατροὺς τῆς ἐμπειρικῆς σχολῆς· βλ. Gal., *De part. art. med.* 6 [CMG suppl. or. II, σ. 125, 10-11]: *signative vero esse partem pathognomonicam et pronosticam.* Βλ. καὶ K. Deichgräber, *Die griechische Empirikerschule. Sammlung der Fragmente und Darstellung der Lehre*, Berlin - Zürich 21965 (Berlin 11930), σσ. 120, στίχ. 12-14 (ἀπόσπ. 40) καὶ 291 (Σχ. II).

44) *Τί(να) ἐστὶ παρόντα προγεγονότων σημεῖα; Ταῦτά ἐστιν ὡς ἡ οὐλή τοῦ προγεγονότος ἔλλουος* = 178: XIX 397, 3-4 K.

45) *Αρχ. Παρόντα δὲ μελλόντων – Τελ. πρόσωπον τοῦ θανάτου* = 179: XIX 397, 5-6 K.

46) *Αρχ. Καὶ προγεγονότα δὲ παρόντων – Τελ. ἐν ὀλεθρίοις εἶναι τοῦτο* = 181: XIX 397, 9-12 K.

47) *Αρχ. Προγεγονότων [lege -α] δὲ ἐπεσομένων – Τελ. ἔσσεσθαι κοίλην* = 182: XIX 397, 13-17 K.

48) *Αρχ. Ἐπιγεγονότων [lege -α] δὲ παρόντων – Τελ. κινδυνεύειν τὸν τρωθέντα* = 183: XIX 398, 1-2 K.

49) *Αρχ. Τί ἐστὶ παλμός; Ἔστι δὲ παλμός – Τελ. κατὰ χρόνους τινάς* = 207: XIX 403, 9-13 K. Παραδίδονται μόνον οἱ δύο πρώτοι ορισμοὶ τοῦ ὄρου. Στὴν συνέχεια ακολουθοῦν δύο αταύτιστες ερωτοαποκρίσεις: *Τί ἐστὶν ὑγ(ί)εια; ἰσότης στοιχείων. Τί ἐστὶν ἰατρός; (Ὁ) θεραπεύων τὰ κακοῦθη νοσήματα καὶ καθαίρων τοὺς ἀτάκτους καὶ πλεονάζοντας χυμούς.*

(β) Στὸ τέλος τοῦ 7ου κεφ. τοῦ πέμπτου λόγου τοῦ Αετίου, μετὰ τὴν φράση προσγίνεται τοῖς σφυγμοῖς [CMG VIII/2, σ. 10, 20], ο κώδ. P^x, φφ. 194v-195r, παραδίδει ἐπιπλέον κείμενο, στο ὁποῖο ἐντοπίζονται 22 ψευδο-γαληνικοί ὄροι (ἢ τμήματα ὄρων):

φ. 194v 1) *Αρχ. Ἔτερος [sc. ὀρισμός]: πυρετός ἐστὶ – Τελ. ἐπὶ τὸ θερμότερον καὶ ξηρότερον* = 185: XIX 398, 11-15 K. Παραδίδονται μόνον οἱ δύο τελευταῖοι ἀπὸ τοὺς τέσσερις ορισμοὺς τοῦ ὄρου³⁵. Τοῦ κειμένου αὐτοῦ προηγείται ἕνας αταύτιστος ορισμός: *καὶ ἄλλος: πυρετός ἐστὶ θερμότης παρὰ φύσιν καρδίας καὶ ἀρτηριῶν α' [= πρῶτον] βλάπτουσα τὴν ἐνέργειαν*³⁶. Πρβ. Παλλάδ., Π. *πυρετ. σύντ. σύνοψ.* 1 [I 107, 10-12 Ideler]: *Πυρετός τοίνυν ἔστι θερμασία παρὰ φύσιν ἀπὸ καρδίας ἀρχομένη καὶ διὰ τῶν ἀρτηριῶν ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα ἠπλωμένη, αἰσθητῶς βλάπτουσα τὴν ἐνέργειαν.*

2) *Αρχ. Τί ἐστὶ πυρετός σύνοχος; Πυρετός σύνοχος ἐστὶ – Τελ. καὶ ἰσότητι* = 187: XIX 399, 4-6 K.

3) *Αρχ. Τί ἐστὶν πυρετός συνεχής; Ὁ μὴ διαλείπων – Τελ. παροξυσμούς ἐπιφέρων* = 186: XIX 398, 16-399, 1 K. Παραδίδεται μόνον ὁ πρώτος ἀπὸ τοὺς δύο ορισμοὺς τοῦ ὄρου.

Στὴν συνέχεια ακολουθεῖ, σε πεντέμισι περίπου σειρές, τὸ εἰς αταύτιστο κείμενο: *Αρχ. Πόσα εἶδη τοῦ συνεχοῦς πυρετοῦ; τρία: ἀχμαστικόν, παραχμαστικόν καὶ ἐπαχμαστικόν*³⁷. – Τελ. ἐπιφέρων καὶ παυόμενον.

4) *Αρχ. Τί ἐστὶ καῦσος πυρετός τοῦ σώματος; Καῦσος δ' ἐστὶ – Τελ. ἐπιθυμίαν*

35. Ὁ δεύτερος ορισμός τοῦ ὄρου αὐτοῦ ἀποτελεῖ τὸ 7ο κεφ. τοῦ πέμπτου λόγου τοῦ Αετίου· βλ. *Λόγ. ἰατρ.* 5, 7 [CMG VIII/2, σ. 10, 15-20].

36. Βλ. καὶ Αέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 5, 7 [CMG VIII/2, σ. 10, 20], κριτ. υπόμν.

37. Το ἀχμαστικόν, τὸ ἐπαχμαστικόν καὶ τὸ παραχμαστικόν μνημονεύονται ἀπὸ τὸν Γαληνό ὡς εἶδη τοῦ συνόχου πυρετοῦ· ἡ διάκριση αὐτὴ οφείλεται στους νεωτέρους ἰατρούς· βλ. Γαλην., Ἰπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδήμ. Στ' 1, 29 [XVII/1, σ. 890, 2-5 K. = CMG V/10/2/2, σ. 56, 21-57, 1]: *οἱ δὲ νεώτεροι καὶ σύνοχόν τινα καλοῦσι πυρετόν, οὐ μόνον συνεχῆ, καὶ διαφορὰς γε αὐτοῦ τίθενται τὸν τε ὁμότονον ἢ ἀχμαστικόν ὀνομαζόμενον καὶ τὸν ἐπαχμαστικόν καὶ τὸν παραχμαστικόν Π. διαφ. πυρετ. 2, 2 [VII 336, 16-337, 4 K.] καὶ Π. κρίσ. 2, 6 [IX 664, 17-665, 5 K.].*

έμποιοῦν [sic] ψυχροῦ = 188: XIX 399, 7-10 K.

5) Αρχ. Τί ἐστι πεφυγώδης [lege πε(μ)φιγώδης] πυρετός; Πεφυγώδης [lege πε(μ)φιγώδης] δὲ πυρετός ἐστι – Τελ. κατασκευάζων = 189: XIX 399, 11-12 K.

6) Αρχ. Τί ἐστι λυπηρίας [lege λιπυ-] πυρετός; Λυπηρίας [lege λιπυ-] πυρετός ἐστι – Τελ. νενευκότος τοῦ θερμοῦ = 190: XIX 399, 13-16 K.

7) Αρχ. Τί ἐστι βρώδης πυρετός; Βρώδης δὲ πυρετός ἐστίν – Τελ. σμικρότητος σφυγμῶν = 191: XIX 399, 17-400, 2 K.

8) Αρχ. Ποῖός ἐστι στεγνός πυρετός; Ὁ ἐναντίος τῷ βρώδει – Τελ. τὸ σῶμα = 192: XIX 400, 3-5

9) Αρχ. Τί ἐστι ἰκτερ(ι)ώδης πυρετός; Ἰκτερ(ι)ώδης πυρετός ἐστίν – Τελ. ἐν μέρει παρασκευάζων = 193: XIX 400, 6-9 K.

10) Αρχ. Τί ἐστι λοιμώδη(ς) πυρετός; Λοιμώδης πυρετός ἐστι – Τελ. σφυγμούς ἀμυδροὺς ἐπιφέρων = 194: XIX 400, 10-15 K. Το κείμενο παραδίδεται με διαταραγμένη την σειρά των φράσεων σε σχέση με την έκδοση. Ακόμη, στο μέσον περίπου του ὄρου αυτού, μετά το και σφυγμούς ταχείς ἀποτελεῶν [ἐπι- ed.] (πρόκειται για την τελευταία, κατά την έκδοση, φράση του ὄρου) παρεμβάλλεται ο 195ος ὄρος.

11) Αρχ. Τί ἐστι τυφώδης πυρετός; Τυφώδης πυρετός ἐστι – Τελ. ἰδρωτάς ἐπιφέρων δυσώδεις = 195: XIX 400, 16-17 K. Παραδίδεται μόνον ο πρώτος ἀπὸ τους δύο ορισμούς του ὄρου.

12) Αρχ. Τί ἐστι κωθρός πυρετός; Κωθρός πυρετός ἐστίν – Τελ. δυσ(σ)υμπτωσίαν τοῦ σώματος = 196: XIX 401, 3-5 K.

195r 13) Αρχ. Τί ἐστι κρυμνός πυρετός; Ὁ ἀναμειγμένην ἔχων – Τελ. πτυέλῳ περικλυζομένη = 197: XIX 401, 6-10 K. Η ἀπόκριση αντιστοιχεί στον 197ο ὄρον που ἀφορᾶ τον φρικώδη πυρετόν. Η λέξη κρυμνός δεν εντοπίστηκε στο Corpus Galenicum· σε ἕνα μόνον χωρίο γίνεται λόγος για τον κρυμνώδη πυρετόν· βλ. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδήμ. Στ' 1, 29 [XVII/1, σ. 889, 15-16 K. = CMG V/10/2/2, σ. 56, 18].

14) Αρχ. (in marg.) Τί ἐστι τύπος; Τύπος δὲ ἐστίν – Τελ. τεταγμένα συμβαίνειν [lege -νει] = 198: XIX 401, 11-14 K.

15) Τί ἐστι περίοδος; Ἐξ ἐπιτάσεως καὶ ἀνέσεως ἐν νοσήμασι χρόνοις [lege -νος] = 199: XIX 401 15-16 K. Παραδίδεται μόνον ο πρώτος ἀπὸ τους τρεις ορισμούς του ὄρου.

16) Αρχ. Τίς ἐστίν ἀμφημερινός; Ὁ καθ' ἑκάστην – Τελ. ἐπισυμβαίνων [-σημαίων ed.] = 200: XIX 402, 1-2 K.

17) Αρχ. Τί ἐστι τριταῖος; Ὁ διὰ μίαν τε ἡμέραν – Τελ. πάλιν γινόμενος = 201: XIX 402, 3-5 K.

18) Αρχ. (in marg.) Τί ἐστι τεταρταῖος; Ὁ διὰ μίαν τε ἡμέραν – Τελ. πάλιν γινόμενος = 202: XIX 402, 6-8 K.

19) Αρχ. Τί ἐστίν ἡμιτριταῖος; Ἡμιτριταῖός ἐστι – Τελ. ἐραπτόμενον διαστημάτων = 203: XIX 402, 9-15 K. Σ' αὐτόν τον γενικό ὄρον του ἡμιτριταῖου περιλαμβάνονται και οι ορισμοί του μικροῦ, του μέσου και του μεγάλου ἡμιτριταῖου· στον κώδικα, πριν ἀπὸ αὐτούς τους ορισμούς του μέσου και του μεγάλου ἡμιτριταῖου, παρεμβάλλεται η ἐρώτηση Τί ἐστι μέσος ἡμιτριταῖος;

20) Αρχ. Τίνες οἱ πλανῆτες [lege πλάνητες] πυρετοί; Οἱ μὴ διωρισμένοι – Τελ. ἀκαταστάτως γινόμενοι = 204: XIX 402, 16-17 K.

21) Αρχ. *Τί έστι διαστολή; (<H) διαίρεσις [lege ἄρισς] και ή επανάστασις* – Τελ. *της καρδιάς, ἤγουν σαρκός* = 205: XIX 402, 18-403, 5 K. Στο κείμενο του ὄρου αυτού, μετά την φράση *πρός την έπαρσιν της ἀφῆς*, παρεμβάλλεται ο 206ος ὄρος.

22) *Τί δέ έστι συστολή; Συναγωγή και σύμπτωσις* – Τελ. *καταλαμβανομένη* = 206: XIX 403, 6-8 K.

4. Ψευδο-γαληνικοί ὄροι εμβόλιμοι στο κείμενο του έκτου λόγου του Αετίου (κώδ. P^x)

Στο τέλος του 29ου κεφ. (*Περὶ ὀφρύος ἢ βλεφάρου παραλύσεως*) του έκτου λόγου του Αετίου, μετά τις λέξεις *ἀπὸ μετώπου* [CMG VIII/2, σ. 176, 12], παραδίδεται ἀπὸ τον κώδ. P^x, φ. 272r, επιπλέον κείμενο, το οποίο ταυτίζεται με τμήμα του 244ου και με τον 245ο ψευδο-γαληνικό ὄρον:

Στο δεξιό περιθώριο σημειώνεται: *Περὶ ἀποπληξίας και παραπληξίας Γαληνοῦ.*

1) Αρχ. *Τί έστι ἀποπληξία Γαληνοῦ. Ἀποπληξία έστι* – Τελ. *τοῦ σώματος* = 244: XIX 415, 10-11 K. Παραδίδεται μόνον ο πρώτος ἀπὸ τους τρεις ορισμούς του ὄρου.

2) Αρχ. *Τί διαφέρει ἀποπληξίας [lege -ία] παραπληξίας; Ὡς μέρος ὄλου* – Τελ. *παρέσεις γίνονται* = 245: XIX 415, 18-416, 6 K.³⁸.

Συνολικά στον κώδ. P^x εντοπίστηκαν 76 ὄροι ή τμήματα ὄρων, δηλαδή περίπου το 1/6 ἀπὸ τους 487 ὄρους του ψευδο-γαληνικού "Όροι Ιατρικοί".

Αξίζει να τονιστεί ὅτι ο P^x είναι ο δεύτερος σε αρχαιότητα γνωστός κώδικας στον ὁποῖον εντοπίζονται τμήματα του συγγράμματος "Όροι Ιατρικοί"³⁹, και ὅτι σε αρκετά χωρία φαίνεται να παραδίδει κείμενο καλύτερο ἀπὸ το εκδεδομένο. Οι διαπιστώσεις αυτές συνιστοῦν επαρκή λόγο, ὥστε ο μελλοντικός εκδότης⁴⁰ αυτού του προσγραφόμενου στον Γαληνό έργου να επεκτείνει την έρευνα και σε άλλα κείμενα που ο P^x παραδίδει είτε εμβόλιμα στο έργο του Αετίου⁴¹ (ίσως

38. Ο Olivieri (Αέτ., *Λόγ. Ιατρ.* 6, 29 : CMG VIII/2, σ. 176, 12, κριτ. υπόμν.) επισημαίνει αυτό το εμβόλιμο κείμενο, χωρίς ὁμως να το ταυτίζει.

39. Υπενθυμίζεται ὅτι ο κώδ. P^x χρονολογείται στον 13ο αι., ενώ ἀπὸ τα λοιπά τριάντα δύο χφφ. των "Όρ. Ιατρ.", που καταγράφει ο Diels, *Die Handschriften* (βλ. υποσημ. 30), Teil I, σ. 111, και *Nachtrag*, σ. 36, τα τριάντα χρονολογούνται στον 15ο και 16ο αι., ένα στον 17ο αι., και μόνον το χφ. Parisinus suppl. gr. 446 χρονολογείται στον 10ο αι.

40. Η έκδοση έχει ανατεθεί στην Dr. Jutta Kollesch· βλ. H. Leitner, *Bibliography to Ancient Medical Authors*, Bern 1973, σ. 34. Η εκδότρια γνωρίζει τον κώδ. P^x ἀπὸ την καταγραφή του Diels· βλ. *Untersuchungen* [βλ. παραπάνω, υποσημ. 2], σ. 48, υποσημ. 5.

41. Αρκετά σημαντική βοήθεια μπορεί να προσφέρει προς την κατεύθυνση αυτήν και το κριτικό υπόμνημα της έκδοσης του Αετίου ἀπὸ τον A. Olivieri (CMG VIII/1 και 2), ὅπου σημειώνονται τα περισσότερα σημεία στα ὁποῖα ο κώδ. P^x παρεμβάλλει κείμενα ξένα προς αυτό του εκδιδόμενου συγγραφέα.

και άλλων συγγραφέων· βλ. την υποσημ. 1) είτε στα περιθώριά του. Είναι πολύ πιθανόν ο κώδικας αυτός να αποδειχτεί σημαντικός για την αποκατάσταση τμημάτων του έργου "Όροι ιατρικοί.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΔΗΜ. ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ